

διαγείρη τούς κατ' θνομα μόνον χριστιανούς πρὸς τὴν ἀληθῆ πίστιν. «Ἐλμαι — γράφει — καὶ ὑπῆρξα πάντοτε Θρησκευτικὸς συγγραφεύς. Ὁλόκληρος ἡ συγγραφικὴ μου δρᾶσις περιστρέφεται πέριξ τῆς χριστιανικῆς πίστεως, πέριξ τοῦ προβλήματος, πῶς ὁ ἀνθρωπὸς θὰ γίνη χριστιανὸς καὶ ἐπιτίθεμαι κατὰ τῆς φιβερᾶς αὐταπάτης, ἡ ὅποια καλεῖ ἔσυτὴν χριστιανωσύνην» (X, 3)¹. Ἡ ἐπίθεσις αὕτη προσλαβάνει δραματικὸν καὶ φανατικὸν χαρακτῆρα περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του καὶ ἐνῷ μόλις εἶχεν ἔκδοθῆ τὸ τελευταῖον φυλλάδιον τῆς «Στιγμῆς», — τοῦ δωρεάν εἰς φυλλάδια διανεμομένου περιοδικοῦ του, μέσω τοῦ ὅποιου κατηύθυνε τὴν ἐπίθεσιν ταύτην—καταπίπτει λιπόθυμος ἐπὶ τοῦ πεζοδρομίου κεντρικῆς ὁδοῦ τῆς Κοπεγχάγης, μεταφέρεται εἰς νοσοκομεῖον τῆς πόλεως καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀπὸ ἀνεξιχνίαστον ἀσθένειαν παραδίδει τὴν τραγικὴν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ μπαρέτιν του εἰς τὰς χεῖρας Ἱκείνου, ὑπὲρ τοῦ Ὁποίου ἔθυσάσε τὰ πάντα².

‘Η σύντομος αὕτη σκιαγράφησις τῆς ζωῆς του εἶναι ἀπαραίτητος εἰσαγωγὴ εἰς τὴν σοβαρὰν μελέτην τοῦ συγγραφικοῦ του ἔργου. Διότι, ἡ φιλοσοφία του ἐμφανίζεται ἀμέσως ἐπηρεασθεῖσα ἐκ τοῦ μελαγχολικοῦ περιβάλλοντος, εἰς τὸ ὅποιον ἀνετράφη, ἀλλὰ καὶ ἡ μετέπειτα ζωὴ του ὑπῆρξεν ἡ ἐμπρακτὸς ἐφαρμογὴ τῶν θεωριῶν του. “Ο, τι γράφει εἶναι βίωμα προσωπικόν. Η ζωὴ του εἶναι ἡ ἐν δράσει σκέψις του. Διὰ τοῦτο ὁ Κ. δὲν εἶναι συστηματικὸς συγγραφεὺς καὶ ἡ συστηματικὴ ἔκθεσις τῆς φιλοσοφίας του εἶναι δύσκολον ἔργον. Ἐν τῇ παρούσῃ ἔργασίᾳ θὰ προσπαθήσωμεν νὰ παρουσιάσωμεν ἐξ ὅλων τῶν ἔργων του, μὴ ἀκολουθοῦντες τὴν χρονικὴν σειράν τῆς ἐκδόσεως, τὰ κυριότερα σημεῖα αὐτῶν, διτινα ἐνδιαφέρουν κυρίως τὸ ἡμέτερον θέμα, κατά τινα συστηματικὸν τρόπον. Εἰς δύο διαδοχικὰ κεφάλαια θὰ ἀσχοληθῶμεν: πρῶτον, περὶ τῆς ἐναντίου τῆς κλασικῆς φιλοσοφίας ἀντιδράσεως τοῦ πρώτου τούτου μπαρέτιστοῦ φιλοσόφου, διπού θὰ γίνη λόγος περὶ τῆς ἀντιδράσεως ἐναντίου τοῦ δρθολογισμοῦ, τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ τῶν συμβιβασμῶν, καὶ δεύτερον, περὶ τῆς ἀληθιοῦς ὑποκειμενικότητος, διπού θὰ ἔξετάσωμεν τὰς τρεῖς σφαίρας τῆς μπαρέξεως.

1. Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΙΣ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

‘Ο Κ. δὲν ὑπῆρξε φιλόσοφος ἐν τῇ αὐστηρῷ τῆς λέξεως ἐννοίᾳ³. Ἐχρησιμοποίησε τὴν φιλοσοφίαν διὰ νὰ ἐπιτεθῆ ἐναντίον αὐτῆς πρὸς κάθαρσιν τῆς

1. Εἰς τὸ αὐτὸν ἔργον γράφει: «.... ἡ ἀνάγνωσις τῶν αἰσθητικῶν συγγραμμάτων μου, τὰ ὅποια εἶναι ἐν inkognito καὶ μία ἀπάτη εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ» (X, 4).

2. “Ἐπεσεν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ τὴν 2αν Ὁκτωβρίου καὶ ἀπέθανε τὴν 11ην Νοεμβρίου τοῦ 1855.

3. «‘Ο συγγραφεὺς δὲν εἶναι κατ’ οὐδένα τρόπον φιλόσοφος, ἀλλὰ ποιητὴς τοῦ Θρησκευτικοῦ καὶ περιπτωτικὸς συγγραφεὺς, ὁ ὅποιος, οὗτε νέον σύστημα φιλοσοφίας εἰσάγει, οὔτε ἐπὶ παλαιοῦ συστήματος συζητεῖ» (III, 5).

χριστιανικής πίστεως ἐκ τῆς μετὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ κυρίως παρανόμου σχέσεως αὐτῆς. 'Η ἀντίδρασίς του διὰ τοῦτο δὲν περιορίζεται μόνον ἐναντίον τοῦ Hegel, ὡς οἱ πλεῖστοι τῶν κριτικῶν νομίζουν, ἐπειδὴ τοῦτον ἐπανειλημμένως ἀναφέρει ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ, ἀλλὰ ἐναντίον τῆς φιλοσοφίας τῶν νεωτέρων κυρίως χρόνων ἐν γένει'. 'Ἐπιτίθεται ἐναντίον τοῦ ὀρθολογισμοῦ καὶ τῆς δυνατότητος γενικῶν τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀσφαλεῖς κρίσεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὀρθοῦ λόγου, ἐναντίον τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ τῆς δυνατότητος τῆς διὰ τῶν λογικῶν κατηγοριῶν κριτικῆς ἐρεύνης, ἐναντίον τοῦ διὰ τοῦ Λόγου συμβιβασμῶν μεταξὺ τῶν ἀντιθέσεων καὶ τέλος ἐναντίον τῆς ἡθικοκρατίας, ἥτοι τῆς δυνατότητος πρὸς ἀληθῆ ἡθικὴν κρίσιν, δυναμένην νὰ διδηγήσῃ τὸν ἀνθρωπὸν εἰς κατάρθωσιν τοῦ ὑψίστου αὐτοῦ σκοποῦ².

α' 'Ἐναντίον τοῦ ὀρθολογισμοῦ. 'Η νεωτέρα φιλοσοφία δρχεται διὰ τῆς ἀμφιβολίας, ἡ δυνατότης δὲ ταύτης εὑρίσκεται ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ ἀνθρώπου³. 'Ορθῶς, παρατηρεῖ δ. K., ἀλλὰ τίνι τρόπῳ θὰ προσδιορισθῇ τὸ ἐν ἀμφιβολίᾳ συνειδέναι καθ' ἔαυτό, ἐφ' ὅσον τοῦτο τρέφεται ἐκ τῆς ἀναποφεύκτου ἀντιθέσεως μεταξὺ πραγματικότητος καὶ ἴδεας; Τὸ ἀμεσον εἶναι ἀπροσδιόριστον, διότι ἀ-μεσον σημαίνει τὸ ἄνευ μέσου γνωστόν· δρα, ἐὰν ἡ σχέσις ἐμφανισθῇ ὡς λογικὴ πραγματικότης, τότε τὸ ἀ-μεσον ἐν τῷ συνειδέναι ἔχεται. 'Αμέσως τὸ πᾶν εἶναι ἀληθές, ἀλλ' ἀμέσως μεταβάλλεται εἰς ψεῦδος, διότι τὸ συνειδέναι ἄνευ σχέσεως δὲν εἶναι συν-ειδέναι καὶ δὲν ἔχει στήριγμα. Τοιουτοτρόπως ἀλήθεια καὶ μὴ ἀλήθεια συνυπάρχουν ἐν πάσῃ λογικῇ κρίσει, ἐφ' ὅσον ἡ συνειδήσεις τοῦ ἀνθρώπου οὐδέποτε δύναται νὰ ἔλθῃ εἰς ἀληθῆ σχέσιν (ἀ-μέσως) μετὰ τῆς πραγματικότητος. 'Ὕπάρχει κατὰ ταῦτα μία ἀπόστασις οὐχὶ μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, ἀλλ' ἐν τῷ ὑποκειμένῳ καθ' ἔαυτό, ἐν τῇ συνειδήσει, ἥτις ἐμπεριέχει δύο ἀντίθετα συνθετικά στοιχεῖα, τὰ δποῖα ὑπάρχουν εἰς σχέσιν φανομενικήν. Κατ' ἐπέκτασιν πᾶσα ἔρευνα περὶ εὑρέσεως τῆς ἀληθείας καὶ ἔκφράσεως ταύτης διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς λογικῆς κρίσεως εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν, ἐφ' ὅσον αὐτὴ αὕτη ἡ κρίσις βασίζεται ἐπὶ μιᾶς μὴ ἀληθοῦς σχέσεως. Βασίζεται τις ἐπὶ μὴ ἀληθείας διὰ νὰ κρίνῃ περὶ ἀληθείας. Διὰ τοῦτο καὶ «ἡ ἀλήθεια ἐμφανίζεται μέσω τῆς μὴ ἀληθείας, διότι τὴν στιγμήν, κατὰ τὴν δποίαν ἔρωτῶν περὶ ἀληθείας, ἔχω ἥδη ἔρωτήσει περὶ μὴ ἀληθείας» (VI, 154). Τοῦτο σημαίνει, δτι δ ὁ ὀρθὸς λόγος οὐδέποτε ἀποκαθιστᾷ

1. 'Ο F. K. Heinemann ἐπίσης γράφει: «'Ο K. ἀντιπροσωπεύει ἀντίδρασιν ἐναντίον ὀλοκλήρου τῆς φιλοσοφίας τῶν νεωτέρων χρόνων ἀπὸ τοῦ Descartes μέχρι τοῦ Hegel» («Existentialism and the modern Predicament.» London 1953, σ. 32). Πρβλ. πρὸς τοῦτο καὶ VI, 126, 133 ἐνθα ἡ κριτικὴ τοῦ K. ἐναντίον τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ἐν γένει.

2. Διὰ τοῦτο ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἀνεφέρθημεν εἰς τὰ σημεῖα ταῦτα τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας, ἐναντίον τῶν δποίων ἀντιδρά φ. K.

3. 'Εννοεῖ προφανῶς τὸ dubito τοῦ Descartes (Πρβλ. ἀνωτέρω σ. 20-21).

την σχέσιν τής συνειδήσεως μετά τής πραγματικότητος, διέτι ή συνείδησις ως διχασμένη και ἐν διαστάσει καθ' ἔαυτήν διατελοῦσα προηγεῖται και ἀνατρέπει πᾶσαν μεταγενεστέραν προσπάθειαν πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς συνθέσεως ἐν ἔαυτῇ.

Η διαλεκτική φύσις τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως εἶναι ή ἐκκίνησις τῆς ἀντιδράσεως τοῦ Κ. Η διαλεκτική δὲν εἶναι ἕξω τῆς συνειδήσεως, δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς λογικῆς παρατηρήσεως τοῦ ἀνθρώπου, οὔτε εἶναι ἀνακάλυψις τοῦ δρθοῦ λόγου, ἀλλὰ προηγεῖται δλῶν ἀλλῶν κατηγοριῶν, διέτι ἐμφαλεύει ως τραγική ἀλήθεια ἐν τῇ συνειδήσει, τῆς ὅποιας ἀποτελεῖ τὴν βαθυτέραν οὐσίαν¹. Πᾶσα προσπάθεια τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἔκφρασιν ἀληθοῦς περὶ τῆς πραγματικότητος κρίσεως καταργεῖ τὴν πραγματικότητα και μεταβάλλει τὸ συγκεκριμένον εἰς ἀφηρημένον, ήτοι ἀνευ σχέσεως μετά τῆς πραγματικότητος και μετά τοῦ ἴδιου ἀντικειμένου, περὶ τοῦ δποίου ἔκφράζεται τις. Τὸ δ-μεσον, τὸ ἀνευ μέσου προσιτόν, εἶναι ή πραγματικότης τὸ ἔμ-μεσον, εἶναι δ λόγος, δστις ἔκφράζων τὴν πραγματικότητα καταργεῖ ταύτην, διέτι ἐν τῇ ἔκφράσει του τὸ δ-μεσον στερεῖται τοῦ οὐσιαστικοῦ χαρακτῆρός του, δηλαδὴ τῆς ἀ-μεσότητος» (Unmittelbarkeit). «Ο, τι ἔκφράζει τις προσποτίθεται ως ὑπάρχον ἐν τῇ καθαρωτέρᾳ και αύθεντικωτέρᾳ ὑπάρξει αὐτοῦ². » «Λρα, τὸ δμεσον εἶναι ή πραγματικότης, δ λόγος εἶναι ή ἰδεαλιστικότης (Idealität) και τὸ συνειδέναι τοῦ ἀνθρώπου ή ἀντίθεσις, ή ἀντιλογία (Widerprüfung). » Ένῷ ἔκφράζει τις τὴν πραγματικότητα, ταυτοχρόνως ἔμφανται ή ἀντίθεσις, ἐπειδὴ δ, τι λέγω δὲν εἶναι πλέον πραγματικότης, ἀλλ' ἰδεαλιστικότης (VI, 155). Τὸ συνειδέναι, λοιπόν, εἶναι ἀδύνατον νὰ νοηθῇ ἀνευ τῆς διαλεκτικῆς τίθεται δὲ ἐν ἐνεργείᾳ ὑπὸ τῆς σκέψεως ἐν τῇ ἀντιθέσει ταύτης. Η σκέψις δμως δὲν εἶναι ή ἀντιθετική σχέσις, ἀλλά, δπως δ Κ. παρατηρεῖ «...η δυνατότης τῆς σχέσεως, ἐνῷ η συνείδησις εἶναι η σχέσις, τῆς δποίας η πρώτη μορφή εἶναι η ἀντίθεσις. Οὕτως η σκέψις εἶναι «διχοτομική και ἰδεαλιστικότης — πραγματικότης, ψυχή - σῶμα, τὸ ὄρασιν — ἀγαπᾶν, τὸ καλὸν — θέλειν, Θεός — Κόσμος κλπ. εἶναι προσδιορισμοὶ τῆς σκέψεως, ήτις καθιστᾷ και τὴν σχέσιν μεταξὺ αὐτῶν δυνατήν....» Εὰν δὲν ὑπῆρχον αἱ διχοτομήσεις αὗται, δὲν θὰ ὑπῆρχεν ἐπίσης η δυνατότης ἀμφιβολίας, διέτι η δυνατότης τῆς ἀμφιβολίας ὑπάρχει ἐν τῇ τρίτῃ θέσει, η ὅποια φέρει εἰς σχέσιν τὰς δύο προηγουμένας» (VI, 156).

1. Η μετάθεσις τῆς διαλεκτικῆς ἀπὸ τοῦ δρθοῦ λόγου εἰς τὴν συνείδησιν ἀποτελεῖ ἐπανάστασιν εἰς τὴν φιλοσοφίαν και ἀνοίγει νέας ὁδούς εἰς τὴν ψυχολογίαν. Ο G. Kränzlin παρατηρεῖ: «Η φιλοσοφία τοῦ Kierkegaard εἶναι ἐν εἰδος ὑπερβατικής ψυχολογίας» («Existenzphilosophie und Panhumanismus», Scheledorf 1950, σ. 13).

2. Εδῶ θὰ στηριχθοῦν κατόπιν δλοι οι σύγχρονοι ὑπαρξισταί, χυρίως δ J. P. Sartre διὰ νὰ διακηρύξουν τὸ σύνθημα τοῦ ὑπαρξισμοῦ: «Η ὑπαρξία προηγεῖται τῆς οὐσίας», «L'existence précède l'essence» («L'Existentialisme est un humanisme», Paris 1951 σ. 17-18).

‘Η σκέψις λοιπὸν δὲν προηγεῖται τῆς συνειδήσεως, ἀλλ’ εύρισκει τὴν ἀντίθεσιν ἐν αὐτῇ καὶ ἔκφράζει ταύτην διὰ τῆς ἀμφιβολίας. Η συνείδησις εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον, ἡ σκέψις τὸ ἐνδιαφερόμενον.

Διὰ τῆς κριτικῆς ταύτης καταδεικνύει, δτι διὰ τῆς ἀμφιβολίας ἢ τοῦ δρθοῦ λόγου δὲν αἱρονται αἱ ἀντίθεσις, ἀλλ’ ἔρχονται δι’ αὐτοῦ εἰς σχέσιν. Ο Descartes, λοιπόν, διὰ τὸν Κ. ἔχει κατὰ βάσιν δύοικον, διότι ἡ ὑπερνίκησις τῆς ἀμφιβολίας διὰ τῆς ἀντικειμενικῆς σκέψεως εἶναι ἀδύνατος, ἐφ’ ὃσον ἡ ἀμφιβολία δὲν εἶναι τι ἄλλο, εἰμὴ ἡδύνωτέρα μορφὴ τῆς ἀντικειμενικῆς σκέψεως, τῆς ὅποιας δύος προὔπταρχει ὡς δημιουργικὴ πρὸς σκέψιν πραγματικότης ἢ ἐν τῇ συνειδήσει ἀντίθεσις. «‘Η ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ ὑπερνίκησις τῆς ἀμφιβολίας εἶναι παρεξήγησις — γράφει — καὶ οἱ ἀρχαῖοι “Ελληνες σκεπτικοὶ ἥσαν συνεπέστεροι τῶν νεωτέρων, διότι ἡ ἀμφιβολία δὲν κεῖται ἐν τῷ ἐνδιαφερομένῳ, ἥτοι ἐν τῷ δρθῷ λόγῳ, ἀλλ’ ἐν τῷ ἐνδιαφέροντι, ἥτοι ἐν τῇ συνειδήσει, καὶ διὰ τοῦτο ἐπρότειναν οὐχὶ τὸ σύστημα τῆς σκέψεως πρὸς ὑπέρβασιν αὐτῆς, ἀλλὰ τὴν ἀπάθειαν» (VI, 157). Η ἀμφιβολία εἶναι βάρος, ἐκ τοῦ ὅποιου ἡ σκέψις δὲν δύναται νὰ ἀπαλλαγῇ διὰ τῶν ἴδιων δυνάμεων, διότι ἡ σκέψις ἀμφιβάλλει ὡς βιοῦσα ἐν τῇ συνειδήσει αὐτῆς τὴν προὔπταρχουσαν ἐν αὐτῇ ἀντίθεσιν. Διὰ τοῦτο «οἱ φιλόσοφοι εἶναι χειρότεροι τῶν Φαρισαίων, διότι ἐπιθέτουν βαρύτερα φορτία, τὰ ὅποια οὐτοὶ οἱ ἴδιοι δὲν δύνανται νὰ μετακινήσουν κατόπιν» (VI, 162).

‘Η αὐστηρὰ αὕτη κριτικὴ τῆς βάσεως, ἐπὶ τῆς ὅποιας ἐστηρίχθη ἡ φιλοσοφία τῶν νεωτέρων χρόνων, σκοπεῖ νὰ ἀποδείξῃ δύο τινά: πρῶτον, δτι ἡ διαλεκτική, τὴν ὅποιαν ἐμφανίζει ἡ σκέψις ἐν τῇ ἐπαφῇ αὐτῆς μετὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, προὔπταρχει ἐν τῇ ὑπάρξει τοῦ ἀνθρώπου καὶ δεύτερον, δτι ὁ δρθὸς λόγος δὲν εἶναι ἵκανὸς νὰ διασώσῃ ἐκ τῶν ἀντίθεσεων.

‘Η λογική, ἡ ὅποια οἰκοδομεῖ σύστημα καὶ ἀξιολογεῖ τὸν ἀνθρώπον ἐν τῇ ἀναφορᾷ τούτου πρὸς τὸ σύστημα, εἶναι ἡ τραγικὴ παρεξήγησις τῆς ἴδεαιλιστικῆς φιλοσοφίας, ὁδηγοῦσα εἰς ἀφηρημένην ἔννοιαν τῆς πραγματικότητος, ἥτοι εἰς τὴν μὴ πραγματικότητα. Τοῦτο συμβαίνει, ὅταν φιλοσοφῶν τοῖς παραγνωρίζῃ τὴν βασικὴν κατηγορίαν πάσης σκέψεως, τὴν πρωταρχικὴν καὶ ἀμετάθετον: τὴν ὑπαρξίαν.

‘Η ἀπόδειξις τῆς ὑπάρξεως διὰ τοῦ σκέπτεσθαι — cogito ergo sum — σημαίνει ἀφαίρεσιν αὐτῆς διότι «αὐτοκτονία εἶναι ἡ κατὰ συνέπειαν τοῦ καθαροῦ λόγου ὑπαρξίας» (VII, 8).

β' ‘Ἐναντίον τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος. Η ὑπαρξίας προκαλεῖ γενικὴν ἀναστάτωσιν εἰς τὴν ἡρέμωσιν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει λογικῶν κατηγοριῶν ὁδεύοσαν σκέψιν, διότι εἶναι ἀσύληπτος ὑπὸ τὴν συγκεκριμένην αὐτῆς ἐν ἐκάστῳ ὑποκειμένῳ ἐμφανίσει¹. Η σκέψις δύναται περὶ πάντων νὰ δημιουργήσῃ γε-

1. Η δημιουργίας μᾶς γενικῆς ίδεας περὶ ὑπάρξεως σημαίνει τὴν διοιφονίαν αὐτῆς:

νικάς ἀφηρημένας ἐννοίας, ἀλλ' οὐχὶ περὶ ὑπάρξεως· διότι ἡ «ὕπαρξις εἶναι κίνησις» (VII, 8). ἀφ' ἐνδὲ καὶ «σύνθεσις αἰωνίου καὶ πεπερασμένου» (VII, 187) ἀφ' ἑτέρου. Ἡ κίνησις τῆς ὑπάρξεως θέτει εἰς διάστασιν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὰ ἐν τῇ σκέψῃ συνηρμοσμένα, καὶ τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ἐνῷ διατηρεῖ ταῦτα ἐν τῇ αὐστηρῷ αὐτῶν συνοχῇ καὶ συνεχείᾳ, αἵρει τὴν ὕπαρξιν¹. Τὸ σύστημα εἶναι ἡ γενικοποίησις τῆς ὑπάρξεως, ἀρα καὶ ἡ κατάργησις αὐτῆς, εἶναι ἡ ἀντικειμενικοποίησις τῆς ὑπάρξεως ἄρα καὶ ἡ ἔξαφάνισις αὐτῆς, διότι ἡ ὕπαρξις εἶναι μόνον ὑποκειμενική ἀξία. Τὸ σύστημα εἶναι ὅργανωσις, ἀσφαλεια, ψευδής ἀντικειμενική ἡρεμία, ἐνῷ ἡ ὕπαρξις εἶναι πάθος ἐν τῇ διαλεκτικῇ αὐτῆς συνθέσει καὶ καταστάσει. Ὁ ἀνθρώπος ἐν τῷ γενικῷ καὶ ἀφηρημένῳ λογικῷ συστήματι ἔξαφανίζεται, διποτες τὸ κῦμα ἐντὸς τῆς θαλάσσης, περιπίπτει εἰς τὴν μαζοποίησιν, τὴν δύπολαν συνεπάγεται ὁ ἀντικειμενισμὸς τοῦ πνεύματος, ὁ τείνων συνεχῶς διὰ τῆς φαντασίας καὶ τῶν λογικῶν κατηγοριῶν νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν τραγικήν ἐν ἑαυτῷ ἀντίθεσιν καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἴδεατὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον, ἐν τῷ δύποιῳ ἐντάσσει τὸ ὑποκείμενον. Τοῦτο δύμας σημαίνει τὴν νάρκωσιν τοῦ ἀνθρώπου. «Ἐκεῖνος, δοτις χάνεται ἐντὸς τοῦ πάθους του, ἔχασεν δλιγώτερον ἀπὸ ἐκεῖνον, ὁ δύποιος ἔχασε τὸ πάθος του» (VII, 289). «Ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία δμοιάζει πρὸς τὸν Ιατρόν, ὁ δύποιος ἔξαφανίζει τὸν πυρετὸν τοῦ ἀσθενοῦς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τὸν ἀσθενῆ» (VII, 2) «Ο ἐγελιανὸς προβαίνει εἰς θεωρίαν περὶ πράξεως καὶ περὶ ἀγάπης, ἀλλὰ δὲν πράττει, οὔτε ἀγαπᾷ» (VII, 41).

Τὸ σύστημα εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀφηρημένης σκέψεως· διὰ τοῦτο καὶ τὸ ἀντίθετον τῆς ὑπάρξεως. Εἶναι ἐκεῖνη ἡ σκέψις, ἥτις ἀρνεῖται τὴν ἑαυτῆς ἀρχὴν καὶ ἔξαρτησιν. Τὸ σύστημα εἶναι «ἡ σκέψις, ἐν τῇ δύπολᾳ δὲν ὑπάρχει πλέον σκεπτόμενος» (VII, 30). Ὁ Hegel κυρίως διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ εἰσέλθῃ διὰ τοῦ συστήματος εἰς τὸν χῶρον τῆς ὑπάρξεως καὶ νὰ ἐπεξηγήσῃ ἡ νὰ καθοδηγήσῃ τάπτην, διότι «τὸ καθαρὸν δν τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας εἶναι τὸ φαντάζεσθαι καὶ ἐπομένως ἡ ὕπαρξις ἐν αὐτῷ λησμονεῖ δτι ὑπάρχει» (VII, 5), ². Ἡ ἀντικειμενικὴ σκέψις ἀρνεῖται, δτι εἶναι ὑποκειμενική, καταλήγουσα εἰς συμπεράσματα ἀντίθετα τῆς φύσεως αὐτῆς, διότι τὸ διὰ τῆς σκέψεως δη-

¹ «Τὸ σκέπτεσθαι περὶ ὑπάρξεως ὡς περὶ μιᾶς sub specie aeterni οὐσίας εἶναι δ θάνατος αὐτῆς» (VII, 8).

² 1. «Ἡ "Ὑπάρξις εἶναι ἀπόστασις μεταξὺ τῶν στιγμῶν τοῦ χρόνου, μεταξὺ τῶν σημείων τοῦ χώρου, μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου μεταξὺ σκέψεως καὶ εἶναι» (J. Wahl: «Études Kierkegaardiennes» Paris 1949, σ. 115).

2. 'Ο T. Steinbüchel παρατηρεῖ: «Ο γιγνώσκων ἀνθρώπος οὐδέποτε εἶναι τὸ ἀφηρημένον ὑποκείμενον, ἀλλ' ὁ συγκεκριμένος σκεπτόμενος» («Das Problem der Existenz in idealistischer und romantischer Philosophie und Religion». In «Scientia Sacra» Köln 1935, σ. 402).

— «W. Ruttenbeck: «Ἡ σκέψις εἶναι ἡ σκέψις τοῦ σκεπτομένου» («Sören Kierkegaard, der christliche Denker und sein Werk.» Berlin 1929, σ. 48.).

μιουργούμενον σύστημα δίδει εἰς τὴν ἐν τῷ διηγεκεῖ ἀγῶνι εὔρισκομένην ὑπαρξιν μίαν ἀνύπαρκτον καὶ φαντασιώδη σωτηρίαν, ἢ ὅποια ἱκανοποιεῖ μὲν κατ' ἀρχὴν ὡς λύσις θεωρητική, ἀλλ' αἰχμαλωτίζει ἐν συνεχείᾳ αὐτήν. Τὸ σύστημα ἀδυνατεῖ γὰρ χειρισθῆ τὴν ὑπαρξιν ὡς πρόσωπον ἐν τῇ διακεκριμένῃ αὐτοῦ ἀξίᾳ· ἀλλ' ὡς ὁ βαρύτερος ὄδοστρωτὴρ ἀπαλείφει τὰς ἔξαιρέσεις, αἱ ὅποιαι ἀποτελοῦν τὴν οὖσαν τῆς ὑπάρξεως καὶ προπαρασκευάζει ἐνωσιν ἐκτὸς ἑαυτῆς ἐν τῷ ἀπροσώπῳ καὶ ἀγωνύμῳ συνόλῳ τῶν ὑποκειμένων δινευ ὑποκειμενικότητος, τῶν προσώπων δινευ προσωπικότητος. Οὕτως ἡ πρὸς ἀξιολόγησιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ ὑποκειμένου φιλοσοφία ἀπολήγει διὰ τοῦ συστήματος εἰς τὴν ἀποξέλαν τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως καὶ τὴν μαζοποίησιν αὐτῆς¹.

γ. Ἐναντίον τῶν συμβιβασμῶν: 'Η μὴ δυνατότης, ἀφ' ἐνδει μὲν σωτηρίας τῆς σκέψεως ἐκ τῆς μεθοδικῆς ἀμφιβολίας, ἀφ' ἐτέρου δὲ δημιουργίας φιλοσοφικοῦ συστήματος καὶ ὀρθολογιστικῶν κοσμοθεωριῶν διὰ γενικῶν κρίσεων καθιστᾶ φανερὸν τὸ δυναμικὸν κίνητρον καὶ τὸν ἀπότερον σκοπὸν τῆς κριτικῆς τοῦ Κ., ἥτοι τὴν ἀρχήν, διτε δὲν ὑπάρχει λογική ἐπεξήγησις, ἀφα καὶ δυνατότης πραγματικῆς συνθέσεως μεταξὺ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου, πνεύματος καὶ ὕλης, Θεοῦ καὶ κόσμου. Τὸ ἀ-λογον καὶ τὸ παράδοξον ὡς κατηγορίαι τῆς σκέψεως καὶ τὰ ἔξ αὐτῶν παράγωγα συναισθήματα τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς ἀπελπισίας ἐδράζονται ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης: τῆς μὴ ὄμαλῆς μεταβάσεως μεταξὺ τῶν ποικίλων μορφῶν τοῦ εἶναι. 'Ο κόσμος δι' δλας αὐτοῦ τὰς καταστάσεις — πνευματικάς, αἰσθητικάς καὶ ἡθικάς — προβάλλει εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τὸ δίλημμα πρὸς ἐκλογήν: «"Η τὸ ἐν, ἢ τὸ ἄλλο» (Entweder-Oder). 'Η ὑπάρξις ἐν τῇ ἀντιθέσει αὐτῆς ἔχει διαλυτικὸν πάσης ὄμαλῆς σχέσεως καὶ πάσης συνδιαλλαγῆς χαρακτῆρα, διότι εἶναι ἡ ἴδια πόλεμος ἐναντίον ἑαυτῆς καὶ συνεπάγεται πόλεμον διὰ τὰ στοιχεῖα, μεταξὺ τῶν δποίων παρεμβάλλεται, μεταβάλλουσα τὸ στατικὸν εἶναι εἰς δυνατότητα νέας δημιουργίας². 'Η ἀντιθετικὴ ἐνέργεια τῆς ὑπάρξεως συντρίβει τὴν ἡρεμίαν, διότι πρὸ πάσης ἀλητῆς πραγματικότητος ὁ ὀρθῶς σκεπτόμενος «γνωρίζει, δτι τὸ ἀληθὲς γιγνώσκειν εἶναι ἡ μετατροπὴ αὐτοῦ εἰς δυνατότητα» (VII, 18). 'Η δυνατότης δὲν εἶναι κατάστασις προσδιοριζομένη καὶ κατανοητή, ἀλλ' ἀπρόβλεπτος καὶ διὰ τοῦτο

1. 'Ο W. Andersen: «Τὸ σύστημα καταπαύει τὴν ἀγωνίαν, τὸν ἀγῶνα, τὰς δυσκολίας τῆς ζωῆς. Τὰ πάντα περιβάλλονται μίαν ἀτοπὸν αἰσιοδοξίαν καὶ ὑπερνικῶνται διὰ τοῦ νόμου» («Der Existenzbegriff und das existentielle Denken in der neuen Philosophie und Theologie». Cüsterloh 1940, σ. 38).

'Ο J. Brecht: «Τὸ σύστημα ἔχει ὑπὸ σταθερῶν καὶ δύσκαμπτον μορφὴν τὴν ἀλήθειαν ὡς τὴν δλότητα, ἐν τῇ ὅποιᾳ δὲ Εἰς ἀνθρωπὸς — τὸ ὑποκειμένον — εἶναι μόνον μία στιγμή» («Bewusstsein und Existenz.» Bremen 1948, σ. 190.).

2. Εἰς τὸ τρίτον κεφάλαιον θὰ θῶμεν πῶς ὁ Satre ἐκκινῶν ἐκ τῆς ριζοσπαστικῆς ταύτης Κιρκεγκαλρντικῆς θέσεως διδάσκει, δτι ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου μηδενίζει πᾶσαν σχέσιν καὶ μηδενίζεται.

προκαλεῖ τὴν δυναμικήν κατάργησιν πάσης ἐν τῷ ὄρθῳ λόγῳ συνδιαλλαγῆς. 'Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τὰ πάντα διὰ τῆς ὑπάρξεως μεταβάλλονται εἰς δυνατότητα, ἀρα ὑπάρχουν πλέον, διὰ τῆς παρεμβολῆς αὐτῆς, δὲνευ συνδιαλλαγῆς. 'Ο πόθος τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας ὑπῆρξεν, ώς εἴδομεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ, ή ἐν τῷ ὑποκειμένῳ συνδιαλλαγῇ τοῦ νοεῖν μετὰ τῆς πραγματικότητος, ἀλλὰ διὰ τὸν Κ. μία τοιαύτη ἐνέργεια εἶναι καταδικασμένη εἰς «ἀποτυχίαν». 'Ο συμβιβασμὸς εἶναι μία «ἀερολογία»¹.

'Ἅπο τὰς προϋποθέσεις ταύτας ἡ δυντολογία εἶναι ἀδύνατος, διότι ἡ πραγματικότης παρεμβαλλομένη μεταξὺ σκέψεως καὶ εἶναι, δὲν συνάπτει ταύτα εἰς σχέσιν ἐπαγωγικῆς συνεχείας. 'Η σκέψις μόνον δι' ἀλμάτων δύναται νὰ κρίνῃ περὶ τῶν διαφόρων ἐκφάνσεων τοῦ δυντος, συλλαμβάνουσα ἐκάστοτε μόνον τὴν ὑπαρκτικήν αὐτοῦ μορφήν, ή ὅποια ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν διὰ ταύτης ἐκδηλουμένην νέαν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν δυνατότητα ἐνεργείας. 'Η πραγματικότης εἶναι ἐν μεταξύ — ὑπάρχον (Inter-esse) ἢτοι μεταξὺ τῆς διὰ τῆς ἀφηρημένης σκέψεως παραχθείσης ἐνθήτους καὶ τοῦ Εἶναι. 'Η ἀφηρημένη σκέψις δύναται νὰ κυριαρχήσῃ τῆς πραγματικότητος τόσον πολύ, ὥστε νὰ καταργήσῃ αὐτήν, ἀλλὰ «τὸ καταργεῖν τὴν πραγματικότητα σημαίνει μεταβάλλειν αὐτήν εἰς δυνατότητα» (VII, 14). Οὕτω στερούμεθα ἀσφαλοῦς καὶ σταθεροῦ κριτηρίου πρὸς προοδευτικὴν δυντολογικὴν ἀνάλυσιν². 'Ο ὄρθος λόγος καὶ ἡ ἐμπειρία εἶναι ἔξισου ἀρνητικοὶ ἀγωγοὶ πρὸς τὸ "(Οὐ, διότι ἡ παρεμβολὴ τῆς ὑποκειμενικῆς ὑπάρξεως διατηρεῖ ἐν ἀμφιβολίᾳ μὲν τὸν ὄρθον λόγον, ἐν μεταβολῇ δὲ τὴν ἐμπειρίαν πρὸς νέαν δυνατότητα ἐν τῷ πεδίῳ τοῦ γίγνεσθαι. 'Η δυνατότης καὶ ἡ πραγματικότης δὲν διατελοῦν ἐν διαστάσει, ἀλλ' ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον καθιστᾷ τὴν πραγματικότητα ἀνεξερεύνητον, εἶναι τὸ γεγονός, διτι «ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς δυνατότητος εἰς τὴν πραγματικότητα εἶναι κένησις. Τοῦτο, δύμως, δὲν εἶναι λογική», ἀλλὰ πήδημα (Sprung), διακοπή (Unterbrechung))» (VII, 50).

Εἶναι φανερόν, διτι ἡ κριτικὴ αὕτη ὀδηγεῖ εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς προτεραιότητος τῆς ὑπάρξεως πρὸ τοῦ σκέπτεσθαι. Τὸ cogito ἔξαρτάται, ἐπηρεάζεται, μεταβάλλεται ἀπὸ τὸ sum, τὸ ὅποιον εἶναι ἀκατάληπτον ἐν τῇ διαρκεῖ αὐτοῦ κινήσει. 'Η ὄρθολογιστικὴ φιλοσοφία δὲν δύναται νὰ ἔξηγήσῃ διὰ τῆς σκέψεως τὴν ὑπάρξιν, διότι ἐν τῇ προσπαθείᾳ ταύτη ἐπεξηγεῖ τὴν ὑπάρξιν, ἀλλ'

1. «Die Médiation ist eine Lüfterscheinung» (VI, 273).

2. 'Η ριζοσπαστικὴ αὕτη στάσις ἔναντι τῆς δυνατότητος δυντολογίας, τὴν ὅποιαν ἀκολουθοῦν ἐκ τῶν συγχρόνων ὑπαρξιστῶν οἱ G. Marcel καὶ K. Jaspers, οὐχὶ δύμως καὶ οἱ Heidegger καὶ Sarte, θγειρε αφοδράν κριτικὴν ἐκ μέρους τῶν φιλοσόφων. 'Ο A. De Waelhens π.χ. νομίζει, διτι ὄρθως δ Heidegger κατηγορεῖ τὸν Klærkegganard, διτι ξφθασε διὰ τοῦ ἀντιεγελιανισμοῦ του εἰς τὸ σημεῖον νὰ ἀρνηθῇ τὴν δυντολογίαν καὶ νὰ παραμείνῃ οὗτοι αἰχμάλωτοι ἐνδει ψυχολογισμοῦ. (Πρβλ.: «De la Phénoménologie à l'Existentialisme», Dans «Le Choix-le Monde-L'Existence» Paris 1948).

3. Θέλει νὰ εἶναι, ίσως, «ἀντικείμενον λογικής κρίσεως».

έξαφανίζει τὸν ὑπάρχοντα. 'Εγκινεῖ ἐκ σαφῶς ὑποκειμενικοῦ ἀξιώματος, ως εἶναι τὸ cogito, διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸν ἀπανθρωπότερον ἀντικειμενισμόν. Τὸ εἰδικὸν παρ' ἐκάστῳ σκεπτομένῳ cogito τείνει εἰς τὴν γενικὴν ἰδέαν τοῦ sum ἐπὶ βλάβη αὐτοῦ. 'Η ὑπαρξία εἶναι ἀληθής, ἐφ' ὃσον εἶναι διακεκριμένη καὶ ως τοιαύτη δὲν ἐπιτρέπει τὴν ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ratio τοποθέτησιν αὐτῆς ἐντὸς προκαθωρισμένου ἐν τῷ συστήματι σχήματος'.

Τὰ ἀνωτέρω δὲν πρέπει νὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν ἔξαγωγὴν τοῦ συμπερά σματος, διὰ ὃ ἀντι—ιδεαλισμὸς οὗτος σημαίνει περιφρόνησιν τῆς ἀξίας τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. 'Η ριζοσπαστικὴ στάσις τοῦ K. ἐναντίον τοῦ ὄρθιογισμοῦ δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ως ἀρνησις τῆς δυνάμεως τοῦ κριτικοῦ λόγου, ἢ κατὰ μείζονα λόγον, ως ἀπαισιόδοξος ἀγνωστικισμός. Εἶναι παράδοξος, ἀλλ' ὅρθη ἡ παρατήρησις, διὰ οὗτος ἀνήκει εἰς τὴν μεγάλην σειρὰν τῶν ἰδεαλιστῶν φιλοσόφων. 'Ο ἴδιος γράφει: «Ἐλμαι σκέψις ἀπὸ μιᾶς ἐξ ἀρχῆς ἀκόμη καὶ ως παιδὶ» (X, 59) καὶ «κατάσκοπος εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς 'Ιδέας» (X, 62). Χωρὶς νὰ συμφωνοῦμεν μετὰ τῶν κριτικῶν ἐκείνων, οἵτινες χαρακτηρίζουν αὐτὸν ως συνεπῆ 'Ἔγελιανδν'³, παρατηροῦμεν σαφῶς ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐτοῦ τὴν ἐκ τοῦ Hegel κατ' ἀρχὴν ἐπίδρασιν, ἢ ὅποια δύμας πρέπει νὰ μὴ ὑπερτονίζηται· διότι, ἐὰν ἡ διαλεκτικὴ του παρουσιάζῃ κατ' ἀρχὴν δύμοιστητάς τινας πρὸς τὴν ἔγελιανὴν τοιαύτην, τὸ ἀποτέλεσμα αὐτῆς εἶναι ἡ διὰ τῆς μὴ ἀρσεως τῶν ἀντιθέσεων σύνθεσις αὐτῶν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ διὰ τοῦ Θρησκευτικοῦ καθαρῶς βιώματος, ἥτοι τῆς παραδόξου πίστεως εἰς προσωπικὸν καὶ ἀποκεκαλυμμένον Θεόν⁴.

1. 'Η ὑπαρξία δηλαδὴ δὲν χωρεῖ εἰς προκαθωρισμένα διὰ τῆς σκέψεως σχήματα (εἰς «φόρμας»), τὰ δποία κατεσκεύασεν δὲ ὅρθος λόγος.

2. "Οπως π.χ. δ. Λ. Küntzli δ δποίος μεταξὺ διλλων ὑπ' αὐτοῦ δινακαλυπτομένων δύμοιοτήτων παρατηρεῖ περὶ τῆς βασικῆς κατηγορίας τοῦ K. διὰ «τὸ παράδοξον ἐπίσης τρέφεται ἐκ τῆς ἔγελιανῆς διαλεκτικῆς, ἀπὸ τὴν δποίαν τοῦτο οὐδόλως διαφέρει» («Die Angst als abendländische Krankheit», Zürich 1948, σ. 91). 'Ο G. Kränzlin («Existenzphilosophie und Panhumanismus» Scheledorf 1950) εὑρίσκει δύμοιστητα μὲ τοὺς Kant (σ. 17) καὶ Fichte (σ. 20) καὶ προσθέτει, διὰ ἡ σκέψις τοῦ Δανοῦ κινεῖται μὲ ἀπόλυτον συνέπειαν ἐντὸς τῆς ἀτμοσφαίρας τοῦ πνευματισμοῦ τοῦ Hegel (σ. 117), παρατηρῶν ἐν τέλει, διὰ οὗτος εἶναι «δὲ κῆρυξ ἐνδὲς προσωπικοῦ ὑποκειμενιστικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Τὸ πᾶν εἶναι πνεῦμα· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦτο εἶναι τὸ 'Ἔγω» (σ. 145).

3. Εἶναι ἀληθές, διὰ ἡ ὑψίστη σύνθεσις καὶ κατὰ τὸν Hegel εἶναι ἡ φιλοσοφία τῆς Θρησκείας, ἥτις δύμας παρουσιάζεται ως τὸ τελικὸν ἐπιστέγασμα τοῦ διὰ τοῦ ὄρθοῦ λόγου δημιουργηθέντος συστήματος πρὸς αὐστηρὸν συγχρότησιν ἀπολύτου λογικῆς ἐνότητος μεταξὺ τῶν διαλεκτικῶν μορφῶν τοῦ εἶναι, ἐνῷ δὲ σύνθεσις τοῦ K. ἐν τῇ Θρησκευτικῇ σφαιρᾷ—ως θὰ ἴδωμεν κατωτέρω—κατορθοῦται μὲν διὰ τῆς σκέψεως, ἀλλὰ κατόπιν τῆς ἀρνήσεως αὐτῆς καὶ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἐννοίας τοῦ «παραδόξου» ἐναντὶ τῆς δμαλῆς λογικῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ εἶναι εἰς τὸ ἀπόλυτον "On. 'Ὕπάρχει δύμας καὶ προγενεστέρας βασικὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο φιλοσόφων, διὰφορὰ τὴν φύσιν τοῦ σκέπτεσθαι, διότι «σκέψις» κατὰ τὸν Δανὸν φιλόσοφον εἶναι πάντοτε σκέψις ὑπάρχοντος ὑποκειμένου, τὸ δποίον βιοῦ

‘Ο Κ. ἀντιλαμβάνεται τὴν δυσκολίαν, εἰς τὴν ὁποίαν περιέρχεται παραδεχόμενος, ἀφ' ἐνὸς μὲν, δτὶ ή ὑπαρξίας δὲν γίνεται ἀντικείμενον σκέψεως, — ἔφ' ὅσον προηγεῖται αὐτῆς—ἀφ' ἕτερου δέ, δτὶ δὲν ὑπάρχων ὡς σκεπτόμενος πρέπει νὰ εἶναι πλήρης σκέψεως. ‘ΙΙ διαφορὰ συνίσταται εἰς τὸ δτὶ οὗτος σκέπτεται ἐπὶ τῇ βάσει πάντοτε ὑπαρξιστικοῦ βιώματος, «σκέπτεται στιγμιαίως καὶ ταυτοχρόνως, σκέπτεται προηγουμένως καὶ σκέπτεται κατόπιν. (Οὗτος η σκέψις του λαμβάνει μίαν συνέχειαν πραγματικήν. ‘Ο θεὸς δὲν σκέπτεται, δημιουργεῖ. ‘Ο Θεὸς δὲν ὑπάρχει, εἶναι αἰώνιος. ‘Ο δύναμις σκέπτεται καὶ ὑπάρχει καὶ η ὑπαρξία ἀποχωρίζει τὴν σκέψιν ἀπὸ τὸ εἶναι.... Τὶ εἶναι ἀφηρημένη σκέψις; Εἶναι η σκέψις, πλησίον τῆς ὁποίας δὲν ὑπάρχει οὐδεὶς σκέπτομένος. Έν τῇ συγκεκριμένῃ σκέψει ὑπάρχει εἰς σκεπτόμενος καὶ ἐν καθωρισμένοντι, τὸ ὄποιον τίθεται ὑπὸ σκέψιν καὶ τὸ ὄποιον δίδει εἰς τὸ σκέπτεσθαι χρόνον καὶ τόπον» (VII, 30). ‘Ο Κ. φαίνεται νὰ ἔννοιῇ ἀνωτέραν τινὰ «σκέψιν», η δποία ἀντικαλαίει πρὸς τὴν ἑαυτῆς εὔκολον πκέψιν διὰ νὰ ὑπερβῇ ἑαυτήν¹. ‘Η διαλεκτική εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο γνωρίζει τὴν βαθύτεραν της θεωρίασιν, ἀλλὰ καὶ δι’ αὐτῆς δημιουργοῦνται αἱ ἀσφαλεῖς προϋποθέσεις διὰ τὴν δυναμικήν αξιολόγησιν τοῦ ὑποκειμένου. «“Οταν η σκέψις — γράφει κατευθύνεται ἐναντίον ἑαυτῆς, ίνα συλλογισθῇ περὶ ἑαυτῆς, τότε δημιουργεῖται μία Σκέψις. Πῶς ὑποφέρει τις τὴν Σκέψιν αὐτήν, η δποία ἀντὶ νὰ ἔξυπηρετήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν πράγματος τίνος, θέλει νὰ σκεφθῇ ἑαυτήν καθ' ἑαυτήν;» (κατιντίσει sich selbst denken will?) (VII, 50). Εἶναι πράγματι πάθος διὰ τὸν Κ. η σκέψις, διότι αὕτη δὲν εἶναι ἀπλῶς ἀντικειμενική κρίσις πρὸ αὐτῆς καὶ ὑπὲρ αὐτήν εὑρίσκεται η περὶ ἑαυτοῦ Σκέψις, η ἐναντίον τῆς ἀντικειμενικῆς σκέψεως κατευθυνομένη, δηλαδὴ η Σκέψις τῆς αὐτογνωσίας² «...δοτις προσέχει ἑαυτόν, γνωρίζει ἔχεινο, τὸ ὄποιον δὲν γνωρίζει καμιαία ἐπιστήμη, διέτι γνωρίζει πῶς εἶναι δὲν εἶναι. Τοῦτο εἶναι τὸ βαθὺ νόημα τοῦ Ἑλληνικοῦ γνῶσιος σεαυτόν, τὸ ὄποιον

αὐτήγ. Χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν «σκέψις»—καὶ μάλιστα εἰς τὴν Ἑλληνικήν—ἀποφεύγων συνήθως πᾶσαν ἀδριστὸν ἔκφρασιν, ὅπως πνεῦμα, κρίσις, λόγος, μτινα πάντα ὑποθηλοῦν ἀξίαν γενικήν καὶ ἀντικειμενικήν, τῆς ὁποίας συμμέτοχα ἀπλῶς οὐδὲ διστον τὰ μέρους διτομα, πρᾶγμα τὸ ὄποιον σημαίνει κατ' αὐτὸν τραγικὸν ὑποβιβασμὸν τῆς ἀξίας τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ὑποκείμενον ὡς σκεπτόμενον δὲν εἶναι τι ἀφηρημένον καὶ καίσικόν, ἀλλ' ο ἴδιόρρυθμος ὑπάρχων, ο δποίος μέσω τῆς σκέψεως βιοῦ τὴν πραγματικήτα τῆς ὑπάρξεως. Δὲν ὑπάρχει «σκέψις», ἀλλὰ «ὑπάρχων σκεπτόμενος» (der existierende Denker) καὶ η «ὑπαρξιστική σκέψις» (das existentielle Denken).

1. Χρησιμοποιεῖ δύο λέξεις das Denken καὶ Skopseis. Διὰ τῆς Ἑλληνικῆς λέξεως ὑπονοεῖ τὴν πραγματικήν Σκέψιν τοῦ «ὑπάρχοντος σκεπτομένου», ‘Αποδίδομεν ταύτην ἐν τῷ κειμένῳ ὡς Σκέψιν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κατωτέραν τοιαύτην, τὴν δποίαν ἀποδίδομεν ὡς σκέψιν, ἀναλογούσαν πρὸς τὴν γερμανικήν λέξιν das Denken (τὸ σκέπτεσθαι γενικῶς).

2. «‘Ο βαθύδος τῆς γνώσεως μετράται κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸν βαθύδον τῆς αὐτογνωσίας. Ήδεν δὲν συμβαίνῃ τοῦτο, τότε, ὅσον ὑψηλότερον μέτρηχεται η γνώσις, πάσσον περισσότερον οὐδὲ εξαφανίζεται τὸ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου» (VIII, 28-29).

ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀντιλαμβανόμεθα εἰς τὴν γερμανικὴν διὰ τοῦ ὄρου αὐτοσυνείδησις, ἐν τῇ ἀερολογίᾳ τοῦ ἴδεαλισμοῦ» (V, 75).

‘Η φιλοσοφία διὰ τῆς τοιαύτης Σκέψεως μεταβάλλεται εἰς κατ’ ἐπίγνωσιν βίωσιν τῆς τραγικῆς καταστάσεως τῆς ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως. Η Σκέψις ὡς παρακολουθοῦσα τὴν ὑπαρξίν συμμετέχει εἰς τὸ πάθος αὐτῆς, περιπίπτουσα εἰς ἀμφιβολίαν· δὲν δύναται πλέον νὰ λυτρωθῇ διὰ τῶν ἴδιων δυνάμεων, προσπαθοῦσα νὰ συμβιβάσῃ τὴν πραγματικότητα μεθ’ ἑαυτῆς, διαβλέπει τὸ χάσμα μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς πραγματικότητος. Διέτι ἡ δυνατότης, εἰς ἣν αὕτη μετατρέπεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, ἀποκλείει πάντα συμβιβασμὸν ἐν τῷ δρθῷ λόγῳ¹. ‘Η φιλοσοφία θέτει οὕτω τὴν ὑπαρξίν ἐν ἐγρηγόρσει καὶ φοβερᾷ ἀντινομίᾳ, τὴν δύσιον δὲ Κ. ζῆ ὡς τὴν μόνην πραγματικότητα, ἥτις μεταβάλλεται ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν, καλοῦσα εἰς νέαν συνεχῶς σκέψιν. Εἰς τὸ ἡμερολόγιόν του γράφει: «Μία σκέψις διαδέχεται τὴν ἄλλην· μόλις σκέπτομαι ἐπ’ αὐτῆς καὶ ἔτοιμαζομαι νὰ τὴν γράψω, ίδού μία ἄλλη νέα. Σταματήστε ἐδῶ, συλλάβετε τὴν. Τρέλλα. Παραφροσύνη. Dilire!.... Πᾶσα ἀλήθεια εἶναι τοιαύτη μέχρις ἐνδε σημείου, δταν δὲ ὑπερβῇ τὸ σημεῖον τοῦτο, ἐμφανίζεται τὸ ἀντίθετον καὶ ὑπάρχει τὸ σφάλμα»². Διὰ τοῦτο ὁ θαυμασμὸς του πρὸς τὴν ἀρχαίαν κλασικὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν εἶναι ἀπεριόριστος, διέτι «αὕτη δὲν ἦτο ἀφηρημένη.... Ο Ἑλλην φιλόσοφος εἶχεν ὑπαρξίν, δὲν ἐλησμόνει ποτέ αὐτήν, καὶ διὰ τοῦτο ἔζητει φυγὴν πρὸς τὴν αὐτοκτονίαν ἢ πρὸς τὴν ἀπάθειαν ἐν πυθαγορείῳ ἢ πρὸς τὸ εἰδέναι τεθνάναι ἐν σωκρατικῇ ἐννοίᾳ διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ σκεφθῇ» (VII, 8).

‘Ο ἀγνωστικισμὸς οὗτος προφυλάσσει τὸν ἀνθρωπὸν ἀπὸ τὰς ματαίας κατακτήσεις τῆς ἀντικειμενικῆς σκέψεως, ἀποκαλύπτει εἰς αὐτὸν τὰ ἀπύθμενα βάθη τῆς ὑπάρξεως, καλεῖ αὐτὸν εἰς τὴν ὑπεράνθρωπον προσπάθειαν τῆς θεμελιώσεως τῆς ὑποκειμενικῆς του ἀξίας ἐπὶ νέων βάσεων, αἱ δόποιαι ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν πραγματικήν του κατάστασιν. ‘Ο Hegel εἶναι μέγας φιλόσοφος, διέτι ἔξηγεται πάντα» (V, 14) γράφει, ἐνῷ ἡμεῖς πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν: ἦτο ἀκριβῶς πολὺ μικρός, διέτι ἐνόμισεν, δτι ἔξήγησε τὰ ἀνεξήγητα καὶ ἔφερεν εἰς φανταστικὴν συνδιαλλαγὴν τὰ ἀντίθετα. ‘Εναντίον τοῦ ἀντικειμενισμοῦ τῆς ψευδοῦς τάξεως καὶ τῆς ἀπατηλῆς ἡρεμίας ἐν τῷ ἀντικειμενικῷ φιλοσοφικῷ συστήματι ἐμφανίζεται ἡ νέα ὑποκειμενικότης, ἐδραζομένη ἐπὶ τὸ πάθος τῆς ὑπάρξεως. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλύτερον δμως ταύτην, πρέπει νὰ παρουσιάσωμεν ἐν δλίγοις τὸ ὑποκειμενον ἐν τῷ ἀγῶνι αὐτοῦ πρὸς ἀληθῆ ὑπαρξίαν.

1. ‘Ο Kierkegaard δὲν έλυσε τὸ πρόβλημα μεταξὺ ὑπάρξεως καὶ σκέπτεσθαι. Τὸ πρόβλημα πρέπει νὰ μείνῃ κατ’ αὐτὸν δλυτον. Μία ἀνοικτὴ δυσκολία διὰ τὴν σκέψιν» (Herman Diem. «Die Existenzdialektik von Søren Kierkegaard». Zürich 1950, σ. 128).

2. «Journal» Extraits 1834-1846 17 Αδγόνστου 1888 σελ. 18.

2. ΤΟ ΑΛΗΘΕΣ ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΟΝ

‘Εκ τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων καθίσταται φανερόν, διὰ τὸν Κ. ἡ «ὑποκειμενικότης εἶναι ἡ ἀλήθεια, ἡ ὑποκειμενικότης εἶναι ἡ πραγματικότης» (VII, 40). Μετὰ σφοδρότητος καταφέρει σκληρὰ πλήγματα ἐναντίον τοῦ δχλου, τῆς μᾶζης, τῆς ἀντικειμενικοτούσεως τοῦ ἀνθρώπου, πρὸς σωτηρίαν τοῦ ἀτόμου, διότι τοῦτο «ίσταται ὑψηλότερον τοῦ γενικοῦ» (III, 63). ‘Η μᾶζα εἶναι ἡ πηγὴ παντὸς κακοῦ. «Ο δχλος, ὁ λαὸς διέσυρε βασιλεῖς καὶ οἱ βασιλεῖς τὸν λαὸν ἔχρησιμοποίησαν διὰ νὰ διασύρουν τὴν εὐγένειαν καὶ τὴν πνευματικότητα...’ Άλλος πάντοτε δ λαός...» (VIII, 1). «Τὸ Δημόπιον, τὸ Κοινόν, εἶναι μία χίμαιρα. Ο Εἰς (dor Einzelne) εἶναι ἐν τῇ κοινότητι ὁ μακρόχορμος, δ ὅποιος ἐπαναλαμβάνει τὸν μακρόχορμον ποιοτικόν» (X, 2). «Τὰ δύτομα διὰ τοῦ περὶ ἀνθρωπότητος λόγου ἡ διὰ τῶν φανταστικῶν περὶ συμβιώσεως θεωρίων θέλουν νὰ δινηθικοποιηθοῦν» (X, 91). «Μᾶζα, τὸ χριτήριον τῆς ἀναληθείας, μᾶζα ἡ γνωστοποίησις τῆς Ισχύος τοῦ ψεύδους, διέτι τοῦτο ἐν αὐτῇ νικᾷ» (X, 136).

Διὰ τοῦτο εἰς τῶν ὑψηλοτέρων σκοπῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἀπὸ τῆς γενικότητος φυγὴ καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὸ ὑποκείμενον. ‘Η ματαιότης τοῦ κόσμου ὑπὸ τὰς γενικὰς αὐτῆς μορφάς, τὰ συστήματα, τοὺς νόμους, τὰς θεωρίας, ἀπανθρωπίζει. Ο ὑποκειμενικῶς σκεπτόμενος δὲν δημιουργεῖ ἀργητημένην περὶ ὑπάρξεως ἔννοιαν, ἀλλ’ ἐμβαθύνει ἐν τῇ ὑποστάσει αὐτοῦ, ἀπεργαζόμενος τὴν ἡθικὴν πρόδον τῆς ίδιας προσωπικότητος. Η σκέψις τοῦ ὑπόρχοντος ὑποκειμένου δὲν εἶναι θεωρία, ἀλλ’ ἐφαρμογὴ μετ’ ἡθικῆς σκοπιμότητος¹. ‘Ὑποκειμενικότης σημαίνει ἐσωτερικότητα, ἐνδοσκόπησιν, ἐμπρακτον ἐφαρμογὴν τῆς σκέψεως. Αὐθεντικῶς ὑπάρχειν ὑποδῆλοῖ δύτομον ἐν τῇ μετὰ τοῦ πάθους τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ μονώσει.

Τὸ ἐμπνεόμενον ὑπ’ αὐτῆς τῆς ὑποκειμενικότητος ὑποκείμενον δὲν ἔχει τὸ δόμοιόν του ἐν τῇ νεωτέρᾳ φιλοσοφίᾳ. Πῶς δύμας σκέπτεται ὑπαρκτικῶς ἐν τῇ μονώσει; Διέτι ἡ σκέψις αὐτοῦ πρέπει νὰ εὑρίσκεται πάντοτε εἰς σχέσιν μετὰ τῆς πραγματικότητος.

Αἱ Σφαῖραι τῆς ‘Ὑπάρξεως

Πρὸς λύσιν τῆς δυσκολίας ταύτης δ. Κ. δὲν καταφεύγει εἰς ἀντικειμενικὴν σκέψιν οὐδ’ ἐπὶ στιγμήν. Συνεπής πρὸς τὴν ἀντίδρασίν του ἐναντίον τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων οἰκοδομεῖ τὸν τύπον τοῦ ὑπαρκτικῆς σκεπτομένου ὑποκειμένου οὐχὶ ἐπὶ τῇ βάσει ἀντικειμενικῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ μέσῳ τῶν «ισταδίων τῆς ζωῆς», τὰ δόποια ἐπαγωγικῶς διδηγοῦν μέσω τῆς αισθητικῆς, ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς σφαῖρας πρὸς τὸ παράδοξον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ήπομ. τὸ

1. «Ο ὑπαρξιστής τῇ σκέψει ζητεῖ δικαίως πάντοτε τὴν ὑπογραφὴν τῆς. ήθικῆς εἰς δ. τι αὐτοαποκαλεῖται σοφία» (VII, 9).

άτομον ἀνευρίσκει τὴν ἐν ἀγωνίᾳ καὶ ἀπελπισίᾳ τελικήν αὐτοῦ καὶ δρθήν τοποθέτησιν¹. Θὰ ἔκθέσωμεν ἐν πάσῃ δυνατῇ συντομίᾳ τὰ στάδια ταῦτα, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὅποιων δυνάμεων νὰ σχηματίσωμεν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ἀληθοῦς ὑποκειμένου, διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ἐν συνεχείᾳ εἰς τὸ Δεύτερον Μέρος τὴν ὑπὸ τοῦ Κ. τοποθέτησιν αὐτοῦ ἔναντι τοῦ προβλήματος τῆς πίστεως.

α . 'Η αἰσθητικὴ εἶναι ἡ ἄμεσος καὶ «ἀπλοϊκωτέρα» σφαῖρα τῆς ὑπάρξεως. Κατ' αὐτὴν ὁ ἀνθρώπος ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου καὶ ἐπιθυμεῖ τὴν ἔξ αὐτοῦ προερχομένην ὑλικήν ἢ πνευματικήν ἥδονήν. 'Η τάσις τοῦ αἰσθητικοῦ εἶναι πάντοτε ποιητική, σκοποῦσα εἰς τὴν δημιουργικὴν ἐπεξήγησιν ἢ μεταβολὴν τῆς πραγματικότητος διὰ τῶν καλῶν τεχνῶν πρὸς ἵκανοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τοῦ πνευματικοῦ καὶ συνασθηματικοῦ αὐτοῦ κόσμου. 'Η μεταβολὴ δύμως αὕτη παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι πραγματοποιεῖται ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου, δὲν συνεπάγεται καὶ τὴν μεταβολὴν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἀνθρώπου. 'Η ὑπάρξις ἐν τῇ πρώτῃ ταύτῃ σφαῖρᾳ δὲν ζῇ τὴν διαλεκτικήν της ὑπόστασιν, διότι ἡ διαλεκτικὴ εὑρίσκεται ἐντὸς τοῦ ὑπὸ αὐτῆς θαυμαζομένου ἀντικειμενικοῦ κόσμου. 'Η αἰσθητικὴ εἶναι κίνησις ἐκ τῶν ἔσω πρὸς τὰ ἔξω, κατὰ τὴν ὅποιαν ὁ ἀνθρώπος δὲν αἰσθάνεται εἰσέτι τὸ πάθος τῆς ἐσωτερικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, παρηγορούμενος διὰ τῆς ἐν τῷ ἀντικειμενικῷ κόσμῳ ἀρμονίας, τοῦ κάλλους τῶν ὑλικῶν μορφῶν καὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν πνευματικῶν ἀξιῶν. 'Ἐν τῇ αἰσθητικῇ ὁ ἀνθρώπος παραδίδεται εἰς τὸν ἀντικειμενισμόν, εἰς τὸ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προκαλούμενον βίωμα· ἐνῷ δὲ νομίζει, ὅτι διὰ τῆς ἴδιας ἐν τῇ σφαῖρᾳ ταύτῃ ἐνεργείας προάγει τὴν ὑπάρξιν του, ἐν τῇ πραγματικότητι αὕτη παραμένει ἀμετάβλητος². 'Ασφαλῶς προάγεται καὶ ἵκανοποιεῖται ὁ ἐσωτερικὸς πνευματικὸς καὶ καλαισθητικὸς κόσμος, ἀλλὰ δὲν ἐπηρεάζεται ἡ ὑπάρξις ἐν τῇ οὖσίᾳ αὐτῆς, διότι ἡ πρόοδος ἐν τῇ αἰσθητικῇ σημαίνει κένωσιν τοῦ ὑποκειμένου πρὸς τὰ ἔξω. 'Η τάσις αὕτη εἶναι ἀπλῆ καὶ μονοσήμαντος· διότι δὲν συναντᾷ ἐμπόδιον οὔτε ἀντίρροπον δύναμιν κατὰ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς· καὶ οὕτως ἡ ὑπάρξις, ἥτις βιοῦ μόνον ἐν τῇ συνεχεῖ καθ' ἑαυτὴν ἀντιλογίᾳ, παραμένει ἀπαθής. 'Η ὑπάρξις εἶναι σύνθεσις τοῦ αἰωνίου καὶ τοῦ χρονικοῦ, ἐνῷ ἡ αἰσθητικὴ ρίπτει τὸ ὑποκειμένον εἰς τὴν ζωὴν τῆς στιγμῆς καὶ τοῦ ἀμέσου. Τὸ ἀμεσον εἶναι ἡ ἀκατέργαστος καὶ ἀπαθής ἐπαφὴ τοῦ τώρα μετὰ τοῦ τάδε, δημιουργεῖ ἐντυπώσεις, κρίσεις καὶ συναισθήματα, τὰ ὅποια εἶναι στιγμαῖα, αἰχμαλωτίζουν εἰς τὴν στυγνὴν πραγματικότητα καὶ ρίπτουν τὴν ὑπάρξιν εἰς τὴν φθορὰν τοῦ γενικοῦ, τοῦ μαζικοῦ καὶ τοῦ τετριμμένου³.

1. «Τὸ πάρχουν τρεῖς σφαῖραι ὑπάρξεως: ἡ αἰσθητική, ἡ ἡθική καὶ ἡ θρησκευτική. Εἰς αὗτὰς ἀναλογοῦν δύο μεταβάσεις: Εἰρωνεία εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς εἰς τὴν ἡθικήν καὶ τὸ Χιοῦμορ ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἡθικῆς εἰς τὴν θρησκευτικήν» (VII, 159).

2. «Τὸ ὑποκειμένον μεταβάλλεται ἐν τῇ ἐξωτερικῇ αὐτοῦ σχέσει, ἀλλὰ καθ' ἑαυτό παραμένει ἀμετάβλητον» (VII, 124).

3. «Τὸ ἀμεσον εἶναι εύτυχα καὶ ἐν αὐτῇ δὲν ὑπάρχει ἀντίθεσις» (VII, 127).

‘Ο Κ. ἐν τούτοις δὲν ἀρνεῖται τὴν ἀξίαν τῆς αἰσθητικῆς, ἡτὶς συνίσταται εἰς τὴν προετοιμασίαν τοῦ ὑποκειμένου — κατ’ ἀρνητικὸν τρόπον — πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς ὑπάρξεως αὐτοῦ. ‘Η αἰσθητική, δπως φαίνεται νὰ ἔννοη ταύτην ὁ Δανὸς φιλόσοφος, εἶναι κλῆσις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ὑπέρβασιν αὐτῆς, ἵνα ὀδηγῇ τοῦτο πρὸς ἀνωτέρας σφαίρας. ‘Ο αἰσθητικὸς περιπίπτει ἀναποφεύκτως εἰς τὴν ἀπογοήτευσιν καὶ τὴν ἀπελπισίαν. Διὰ τοῦτο ὁ ἀληθῆς αἰσθητικὸς ζῆ ἐντὸς ἀνιάτου πάθους μαχόμενος ὑπὲρ τῆς σωτηρίας του ἀπὸ τῆς ἴδιας καταστάσεως, εἰς τὴν δύοιαν περιπίπτει ὁ ἴδιος ἔκουσίως διὰ τῆς αἰσθητικῆς του. ‘Η αἰσθητική διὰ τῆς ἐνοράσεως τοῦ κόσμου καὶ τοῦ πνευματικοῦ προσανατολισμοῦ τοῦ αἰσθητικοῦ ἐπαναφέρει αὐτὸν ἐνώπιον ἔαυτοῦ καὶ ἡ ἀντίθεσις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου προσκαλεῖ αὐτὸν εἰς δημιουργίαν, ὑπερβαίνουσαν τὰ φθαρτὰ πλαστικὰ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ περιβάλλοντος κόσμου. Τοῦτο σημαίνει πάθος καὶ ὁ ἀληθῆς αἰσθητικὸς ὡς συγγραφεύς, λογοτέχνης, καλλιτέχνης καὶ χυρίως ποιητής¹, καλεῖται νὰ γίνῃ ὁ ὑμνητής τοῦ τραγικοῦ στοιχείου. Διέτι η ἐξωτερική σαγηνευτική ἀπάτη ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν μετὰ τῆς ἐσωτερικῆς τραγικῆς πραγματικότητος τῆς ὑπάρξεως. Διὰ τοῦτο ἡ αἰσθητική δὲν εἶναι τέρμα, ἀλλ’ ἐναρξις νέας ἀληθοῦς ζωῆς· ἡ παραμονὴ δὲ εἰς τὴν αἰσθητικὴν σφαῖραν σημαίνει ἀσθένειαν καὶ ἀδυναμίαν τῆς ὑπάρξεως. ‘Ο κόσμος εἶναι ἐν τεράστιον νοσοκομεῖον, ἐντὸς τοῦ δυοῖου τὰ θύματα τῆς αἰσθητικῆς, Θεωροῦντα ἔαυτὰ ἀπολύτως ὑγιῆ, παραμένουν ἀθεράπευτα. ‘Ο αἰσθητικὸς εἶναι ὁ κατ’ ἔξοχὴν αἰτιπατώμενος, ἐφ’ ὃσον δὲν περιπίπτει εἰς ἀπελπισίαν καὶ δὲν ὀδηγεῖται μέσω αὐτῆς εἰς ἐνδοσκόπησιν τῆς ἴδιας αὐτοῦ ὑποστάσεως. Δυνάμεια νὰ εἴπωμεν, δὲτι ἡ ἀπελπισία εἶναι τὸ πρῶτον κίνητρον πρὸς ἀποφυγὴν τῆς αἰσθητικῆς, ἀλλὰ τὸ δργανόν, μέσω τοῦ δυοῖου ὑπερβαίνει τις αὐτὴν εἶναι ἡ εἰρωνεία.

‘Η εἰρωνεία παρουσιάζεται ἐν τῇ σκέψει τοῦ Κ. ὡς ἡ δύναμις τοῦ ὑποκειμένου πρὸς ἀπελευθέρωσιν καὶ ὑπερνίκησιν τῆς ἀκατηλῆς διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ὑπάρξιν πραγματικότητος. Διὰ τῆς εἰρωνείας μεταβάλλει τις τὴν πραγματικότατα, λαμβάνει ἀπόστασιν ἀπ’ αὐτῆς καὶ δημιουργεῖ ἐν τῇ συνειδήσει ἴδιαν εἰκόνα τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον. Τὸ στατικὸν μεταβάλλεται εἰς δυναμικὸν καὶ ἡ πραγματικότης εἰς δυνατότητα. ‘Η εἰρωνεία εἶναι ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς ἀπλῆς ἐνοράσεως εἰς τὴν κατὰ συνείδησιν δρᾶσιν τοῦ ὑποκειμένου, ὅπα εἰς τὴν ἐπομένην σφαῖραν τῆς ὑπάρξεως: τὴν ἡθικήν.

¶

1. «Τί εἶναι ὁ ποιητής; ‘Ἐνας δυστυχὴς δινθρωπος, τοῦ δυοῖου τὰ χεῖλη εἶναι ἔτσι διεσκευασμένα, ώστε ὁ ἀναστεναγμὸς καὶ ἡ κραυγὴ τῆς ὁδύνης τοῦ νὰ μεταβάλλωνται εἰς ὥραιαν μουσικήν, ἐνῷ ἡ ψυχή του στροβιλίζεται ἐντὸς τοῦ μυστικοῦ πάθους» (I, 17). ‘Ο Κ. διὰ τοῦτο φοβεῖται τὸν ποιητήν, διότι γίνεται κατ’ ἀνάγκην πολὺ αἰσθητικός καὶ αἰχμαλωτίζει τὸν πρὸς τὴν αἰσθητικότατα ρέποντα δινθρωπόν: «Ἀκριβῶς διὰ τοῦτο ὁ ποιητής εἶναι ὁ ἐπικινδυνωδέστερος ἐξ ὅλων τῶν ἀνθρώπων, διότι ὁ δινθρωπός περισσότερον παντὸς ἄλλου ἀγαπᾷ τὸν ποιητήν» (XII, 91).

Ἐν τῇ ἡθικῇ σφαίρᾳ ὁ ἀνθρωπὸς χρησιμοποιεῖ τὴν εἰρωνείαν ώς τὸ in-kognito αὐτοῦ, διότι διὰ ταύτης κρύπτει ἐν ἔσυτῷ τὸ πάθος τῆς ὑπάρξεως, τὸ ὅποιον δὲν ἔχει φράξεται ἔξωτερικῶς διὰ λόγων. Δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ διαταράξῃ τὴν σχετικότητα τῶν σχέσεων τοῦ κόσμου τούτου καὶ παρεμβάλλει μεταξὺ τοῦ ἀνεκφράστου ἔσωτερικοῦ πόνου καὶ τῆς ψευδοῦς ἀντικειμενικῆς διμαλότητος τὸ κωμικὸν στοιχεῖον, τὸ ὅποιον ἀπέργάξεται τὴν ἀρνησιν τῆς πραγματικότητος καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν ἀπὸ τῆς σοβαρᾶς ἐπιφανειακῆς ἀξίας τοῦ περιβάλλοντος. Θὰ ἥδη γένοτο νὰ λεχθῇ, ὅτι ἡ εἰρωνεία ἀποβάλλει διὰ τοῦ κωμικοῦ εἰς ἀσύλληπτον καὶ «καμουφλαρισμένον» ὅπλον ἐναντίον τοῦ κόσμου¹.

Ἡ εἰρωνεία δὲν ἀνήκει εἰς τὸν χῶρον τῆς ἡθικῆς, ἀλλ' εἶναι ἡ μεταβατικὴ δύναμις ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς εἰς τὴν ἡθικὴν σφαῖραν, καὶ ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν πρὸς ἐπάνοδον εἰς τὸ ὑποκείμενον. Ὁ εἰρωνικὸς δὲν εἶναι ἥδη ἡθικός, ἀλλ' ἀνοίγει διὰ τῆς εἰρωνικῆς ἀντιμετωπίσεως τῆς σχετικότητος τοῦ περιβάλλοντος τὴν δόδον πρὸς τὴν δυνατότητα τῆς σοβαρᾶς καὶ ἐνσυνειδήτου ὑποκειμενικῆς δράσεως ἐν ἀνεξαρτησίᾳ ἀπὸ πᾶσαν ἀντικειμενικὴν ἐπίδρασιν². «Ἡ εἰρωνεία εἶναι ἡ διάπλασις, ἡ ἀνάπτυξις τοῦ νοῦ, ἡ ὅποια ἀκολουθεῖ τὴν ἐπαφὴν τοῦ ὑποκειμένου μετὰ τοῦ ἀμέσου περιβάλλοντος αὐτοῦ. Ταύτην ἀκολουθεῖ ὁ ἡθικός, τοῦτον ὁ χιουμορίσται καὶ αὐτὸν ὁ θρησκευτικός» (VII, 189). Ἐν τῇ φράσει ταύτη διακρίνομεν τὰς τρεῖς σφαίρας τῆς ὑπάρξεως τὴν αἰσθητικήν, ἡθικὴν καὶ θρησκευτικήν καὶ τὰς μεταβατικὰς δυνάμεις ἥτοι, τῆς εἰρωνείας ἀπὸ τῆς αἰσθητικῆς εἰς τὴν ἡθικὴν καὶ τοῦ χιουμορὸς ἀπὸ τῆς ἡθικῆς εἰς τὴν θρησκευτικήν.

Εἶναι πράγματι παράδοξος ὁ ὑποκειμενισμὸς τοῦ Κ. Ὁσάκις τὸ ὑποκείμενον θέλει νὰ προστατευθῇ ἀπὸ τῆς σοβαρότητος τοῦ κοσμικοῦ περιβάλλοντος, ἐνδύεται τὸ κωμικόν, ἵνα διὰ τούτου κατισχύσῃ τοῦ φανομενικῶς σοβαροῦ καὶ ἐπανέλθῃ καθ' ἔσυτὸ εἰς ἀνωτέραν σφαῖραν. Τὰ δλίγα σημεῖα, ἀτιναχθεῖται ἐκ τῆς ἀντιλήψεώς του περὶ τῆς αἰσθητικῆς σφαίρας καὶ ἐκ τῆς ἐν-

1. «Τὸ μέσον διὰ τοῦ ὅποιου ὁ Kierkegaard ἔργάξεται ώς κατάσκοπος τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ εἰρωνεία». (Fr. Fischer: «Die Nullpunktexistenz dargestellt an der Lebensform Kierkegaards». München 1933, σ. 191).

Εἶναι φανερὰ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Σωκράτους, τὸν ὅποιον ἀνεπιφυλάκτως θαυμάζει ὁ Kierkegaard, συγγράψας τὸ πρῶτον ἔργον του — διατριβὴν ἐπὶ διδακτορίᾳ — (Κοπεγχάγη, 1930) ἐπὶ τοῦ θέματος: «Ἡ ἔννοια τῆς εἰρωνείας ἐν συνεχεῖ ἀναφορᾷ εἰς τὸν Σωκράτην». («Der Begriff der Ironie mit ständiger Rücksicht auf Socrates». Übers. von W. Knittermeyer. München 1929 σ. 1—369). Γράφει περὶ τοῦ "Ἐλληνος φιλοσόφου εἰς ἔτερον ἔργον του: «Βεβαίως δὲν ἔτοιχος χριστιανός, οὐ καὶ ἐγὼ νομίζω, ὅτι ὑπῆρξεν εἰς ἐξ αὐτῶν...ὑπάρχουν καὶ ἄλλοι μεγάλοι...καὶ μεταξὺ αὐτῶν δύναμαι κατ' ἔξοχὴν νὰ δινομάσω τὸν Σωκράτην διδάσκαλον...ἀλλ' ἔχω πιστεύσει καὶ πιστεύω μόνον εἰς τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν» (X, 30).

2. «Ἡ εἰρωνεία εἶναι ἡ ἐνότης τοῦ ἡθικοῦ πάθους, ἡ ὅποια τονίζει τὴν ἐμοὶ σχέσιν τοῦ Ἐγὼ πρὸς τὸ ἡθικὸν αἴτημα καὶ ἔξωτερικῶς παρουσιάζει τὸ Ἐγὼ ώς κάτι τι πεπερασμένον μεταξὺ τῶν πεπερασμένων ἐν ἀφηρημένῃ ἐννοίᾳ» (VII, 189).

νοίας τῆς εἰρωνείας εἰς τὸ μεταίχμιον μεταξύ αἰσθητικῆς καὶ ἡθικῆς, θὰ βοηθήσουν εἰς πληρεστέραν κατανόησιν τῶν δύο ἐπομένων καὶ κυριωτέρων σφαιρῶν, ἥτοι τῆς ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς εἰς τὴν σύντομον ἔξετασιν τῶν δποίων μεταβαίνομεν.

β'. 'Η ἡθική.' Η ἀντίδρασις τοῦ Κ. ἐναντίον τῆς ἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας καθιστᾷ φανεράν τὴν πρόθεσιν αὐτοῦ νὰ καταδεῖξῃ τὴν σπουδαιύτητα τοῦ πράττειν καὶ ἐνεργεῖν μετά τὴν τοῦ φιλοσοφεῖν καὶ σκέπτεσθαι¹. 'Η σκέψις πρέπει νὰ εἶναι σκέψις πράξεως ως ἀληθής ὑπαρκτική σκέψις· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσεων αὕτη εἶναι «ἀερολογία»².

'Η ἡθική δὲν μεταβάλλεται εἰς ἐπιστήμην, διύτι εἶναι σκέψις ἐν δράσει ἐν τῇ παραδόξῳ σχέσει τοῦ 'Ἐγώ μετὰ τοῦ περιβάλλοντος' κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἡθική ως σύστημα καὶ ως ἀρτίως ἀπηρτισμένη διδασκαλία εἶναι ὀδύνατος. 'Η καντιανὴ ἡθικὴ αὐτονομία, ἡ δποία πρὸς στιγμὴν ἵστως νὰ φαίνεται πύμφωνος πρὸς τὰς ὑποκειμενιστικὰς ἀργάς τῆς ὅλης Θεωρίας τοῦ Κ., δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, δτι παρουσιάζεται δι' αὐτὸν ως ἀτοπος, ἐφ' ὅσον καταλήγει εἰς καθολικούς ἡθικούς νόμους, βασιζομένους ἐπὶ τοῦ ὑποκειμενικοῦ ὄρθιοῦ λόγου, οτινες ως τοιοῦτοι δὲν λαμβάνουν ὑπ' ὕψει τὰς ἐν τῇ ὑπάρξει μεταλλαγὰς τῆς στιγμῆς καὶ τὴν ἔξαίρεσιν, ἐν τῇ δποίᾳ ζῇ ἡ ἐν διαλεκτικῇ καταστάσει προσωπικὴ ἐκάστου καὶ διακεκριμένη ἀνθρωπίνη ὑπαρξίας μεταξύ Θεοῦ καὶ Κόσμου. 'Η ἡθικὴ ἔχει ἀξίαν, δταν διατηρήστενὴν ἐπαφὴν μετὰ τῆς αἰσθητικῆς — διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἡ ἀμέσως ἐπομένη αὐτῆς σφαῖρα — πρὸς τὴν ὄποιαν συνεχῶς ἀντιμαχομένη, ἀξιολογεῖ ταύτην διὰ τῆς ὑπαρκτικῆς σκέψεως, ἥτοι τῆς ἐν τῷ ὑποκειμένῳ καθαρᾶς ὑπερβατικῆς τάσεως ὑπὲρ τὴν σχετικὴν ἀξίαν τῶν γενικῶν μορφῶν τῶν κοσμικῶν σχέσεων. Συνεπής οὖτως ὁ Κ. πρὸς τὴν πεποίθησίν του περὶ τῆς ἀπολύτου ἀξίας τοῦ ὑποκειμένου καὶ τοῦ προσώπου ἀπέναντι τῆς μάζης, θεωρεῖ πᾶσαν γενικὴν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν ἡ ἡθικὸν σύστημα ως δρυησιν τῆς ἡθικῆς³.

'Η κριτικὴ τοῦ Κ. ἐναντίον τῆς ὄρθιολογιστικῆς συστηματικῆς ἡθικῆς ἀποτελεῖ τὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὴν αἰσθησιν τῆς παρουσίας τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ. 'Ο ἔλεγχος τῆς καντιανῆς καθηκοντολογίας εἶναι φανερός. Τὸ καθῆκον ἔχει

1. Τὸ ἴδικόν σου ἀντιλαμβάνεσθαι, διείλει νὰ γίνῃ ἀμέσως πρᾶξις. 'Λμέσως! 'Αλλὰ δυστυχῶς τοιουτοτρόπως δὲν συμβαίνει μὲ ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους» (XI, 100).

2. «Ἄντοκτονα εἶναι ἡ ὑπαρξία ως συνέπεια τοῦ καθαροῦ πκέπτεσθαι (dus reinen Denken), ἐὰν τοῦτο δὲν εὑρίσκεται ἐν ἐπαφῇ μετὰ τοῦ εἶναι τοῦ ἀνθρώπου ως ἡθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ προσωπικῶς ὑπάρχειν» (VIII, 8).

3. «'Η τοιαύτη ἡθικὴ εἶναι τὸ γενικόν, τὸ διὰ πάντας ἴσχυον, ἀναπταύεται καὶ ἐσαύτο καὶ ἀποκλείει τι ἐκτὸς αὐτοῦ, τὸ δποῖον θὰ παρουσιάζετο ως τέλος — ως σκοπὸς τῆς ἡθικῆς πράξεως» (VII, 49). Οὖτως, ἡ γενικὴ ἡθικὴ φέρει διὰ τὸν Κ. ἀντίθετα τῶν προσδοκωμένων ἀποτέλεσμάτων: «Ἐις τὸν ἀγῶνα πρὸς πραγματοποίησιν τοῦ καθήκοντος τῆς ἡθικῆς ἐπιδεικνύεται ἡ ἀμαρτία» (V, 12).

ἀξίαν, ἐφ' ὃσον ἔγώ συνδέω τοῦτο μετὰ τοῦ προσωπικοῦ καθήκοντός μου ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ. Ἐὰν τὸ καθῆκον εἶναι τοιοῦτον μόνον ἐν τῇ καθ' ἑαυτὸν σχέσει, ἡτοι μόνον διὰ τῆς ἐννοίας τοῦ καθολικῶς ἀναγκαίου καὶ ὑποχρεωτικοῦ, τότε γίνεται αὐτοσκοπὸς καὶ δὲν ὁδηγεῖ εἰς προσωπικὴν σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ. Καὶ συμπεραίνει εύστοχως: «διὰ τῆς ἀντιλήψεως ταύτης τὸ ἀνθρώπινον στρογγυλεύεται εἰς σχῆμα κλειστῆς σφαίρας, τῆς ὅποιας ἡ ἡθικὴ εἶναι τὸ περίβλημα καὶ συγχρόνως τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Οὕτως ὁ Θεὸς μεταβάλλεται εἰς ἐν ἀόρατον, ἐξαφανιζόμενον σημεῖον, εἰς μίαν ἄνευ δυνάμεως 'Ιδέαν» (III, 61).

'Η ἡθικὴ καταλήγουσα εἰς γενικὰς ἡθικὰς ἀξίας μεταβάλλεται εἰς δυνάστην τοῦ ἀνθρώπου καὶ κρύπτει τὸν Θεόν, τὴν θέσιν τοῦ ὅποιου καταλαμβάνει μεταβολούμενη εἰς αὐτοσκοπόν. 'Η ἡθικὴ αὐτονομία δέχεται διὰ τῆς κριτικῆς ταύτης τὸν δριμύτερον ἔλεγχον, ἀφ' ἐνδεὸς μὲν ὡς πρὸς τὴν πηγὴν αὐτῆς, ἡτοι τὸ ὑποκείμενον, τὸ ὅποῖον ἀδυνατεῖ νὰ δημιουργήσῃ καθολικούς νόμους ἄνευ τῆς ζώσης σχέσεως μετὰ τοῦ προσωπικοῦ Θεοῦ, ἀφ' ἕτερου δὲ ὡς πρὸς τὰ ἀποτελέσματα αὐτῆς, ἡτοι τὴν προβολὴν τῶν ὑποχρεωτικοῦ κύρους κεκτημένων καθηκόντων, τὰ ὅποῖα καταλήγουν εἰς τὴν κατάργησιν τῆς προσωπικῆς ἔλευθερίας. Νομίζομεν, δτὶ ὁ Κ. εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο θέλει νὰ καταργήσῃ τὴν αὐτονομίαν ἀφ' ἑαυτῆς. 'Η αὐτονομία, ἐφ' ὃσον δηληγεῖ πρὸς γενικὰς κρίσεις καὶ αὐστηρὸν σύστημα καθηκοντολογίας ἄνευ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἐν τῇ ζώσῃ σχέσει μεθ' ἑκάστου ὑποκειμένου Θεοῦ, δημιουργεῖ ἀνθρώπινον ἄναντίον τοῦ ἀνθρώπου περιορισμόν¹.

'Η ἡθικὴ δὲν εἶναι τόσον ὅμαλὴ σφαῖρα ὑπάρξεως, ὃσον κατ' ἀρχὴν ἐμφανίζεται, δτὶ εἶναι αὕτη. Τὸ παράδοξον τῆς ἡθικῆς ὁδηγεῖ εἰς τὸ παράδοξον τῆς πίστεως καὶ τάναπολιν. 'Η παρουσία τοῦ Θεοῦ διασπᾷ ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν τὸ περίβλημα τῆς γενικῶς ἴσχυούσης ἡθικῆς, διότι ὁ Θεὸς παραδόξως ἔκλεγει τὸ Σὸ τοῦ ἀνθρώπου, τὸ ὅποῖον ἵσταται ἀπείρως ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ καθολικόν, τὸ ἀφηρημένον, τὸ μαζικὸν 'Ημεῖς. Εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀντιληφθῶμεν τὴν ἀναστάτωσιν ἐν τῇ σφαίρᾳ τῆς ἡθικῆς, ἐδὲν δὲν ἔχωμεν ὑπὲρ δύσκολην ἀντίληψιν τοῦ Κ., δτὶ ὁ Θεὸς συνδιαλλάσσεται μόνον μὲ τὸ συγκεκριμένον πρό-

1. Εἶναι παράδοξον πῶς μεταξὺ διλλων κριτικῶν καὶ διάσημος Pōssos θεολόγος καὶ φιλόσοφος Léon Chestov δὲν διαβλέπει τὸν ἔμμεσον ἀντικαντικανισμὸν τοῦ Kierkegaard παρατηρῶν: «Ο Kant, δστὶς ἀνεκάλυψεν ἐντὸς τοῦ θεωρητικοῦ λόγου τὰς συνθετικὰς a priori κρίσεις, ἐξασφαλίζει εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον τὰς κατηγορικὰς προστακτικάς, αἱ διοῖται ἰκανοποιοῦν πλήρως τὴν ὑπὸ τοῦ Kierkegaard ὑμνουμένην ἡθικήν». («Kierkegaard et la Philosophie Existentielle», Paris 1946, σ. 200).

—Ο E. Brunner ἔχφράζει αὐθεντικώτερον τὴν σκέψιν τοῦ Kierkegaard διὰ τῶν λόγων: «οὐδεμία αὐτοεκλεγεῖσα στάσις ἐν τῇ ζωῇ ἔλευθερῶνει ἡμᾶς ἀπὸ τὴν δημιουργίαν καὶ τὴν ἀμαρτίαν» («Der Mensch im Widerspruch». Zürich. Dritte Auflage 1941, σ. 318).

—Ωριστατα παρατηρεῖ καὶ ὁ Otto Weber: «Ο αὐτόνομος ἀνθρωπος μεταβάλλεται εἰς δοῦλον τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ δημιουργηθεισῶν δυνάμεων» («Die christliche Freiheit und der autonome Mensch». Theologische Existenz Heute. No 16, München 1949, σ. 9)

σωπον καὶ περὶ τούτου κατ' ἀρχὴν φροντίζει καὶ διὰ ὁ ἀνθρωπός, κατ' ἐπέκτασιν μόνος ἔσταται ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ καὶ δι' Αὐτοῦ ἔρχεται εἰς ἐπαφὴν μετὰ τοῦ Σὺ τοῦ συνανθρώπου. Ἡ ἀναγωγὴ εἰς τὸν Θεὸν δὲν γίνεται μέσω τοῦ γενικοῦ, ἀλλὰ μέσω τοῦ Θεοῦ ἐπιτυγχάνεται ἡ προσωπικὴ ἀληθῆς σχέσις μεταξὺ τῶν ἀληθῶν ὑποκειμένων ὡς συγκεκριμένων προσωπικοτήτων. Ὁ ὑποκειμενισμὸς τοῦ Κ. εἶναι ἀπόλυτος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἐγωῖστικός, δὲν εἶναι ὑποκειμενιστικός μονισμός. Σχοπδετῆς ἐξάρσεως τῆς ἀξίας τοῦ ὑποκειμένου εἶναι ἡ λύτρωσις αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀνεύ προσωπικοῦ Θεοῦ ἡθικῆς, ἡ ὅποια ἀπολήγει εἰς τὸν χείριστον ἐγωῖσμόν. Ἔν μόνον ἀπόλυτον καθῆκον ὑπάρχει: τὸ ὑπάρχειν ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ. Οὕτως ἡ ἡθικὴ μεταβάλλεται εἰς σχετικὴν ἀξίαν. Ἡ προτεραιότης ἀνήκει εἰς τὴν σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐκάστου ὑποκειμένου κεχωρισμένως καὶ ἡ σχέσις αὐτὴ καὶ μόνον ἐνέχει αὐτομάτως τὴν μεταξὺ τῶν ὑποκειμένων ἐπαφήν⁴.

Οφείλομεν νὰ διακρίνωμεν μεταξὺ ἵπποτου τῆς ἡθικῆς καὶ ἵπποτου τῆς πίστεως. Ὁ πρῶτος θυσιάζεται διὸ τὸ γενικὸν καὶ τυγχάνει τῆς γενικῆς ἀναγνωρίσεως, βοηθῶν τὸν πλησίον αὐτοῦ. Οἱ ἵπποται ἡμῶν τῆς πίστεως δὲν εἶναι δύνατὸν νὰ ἀλληλοβοηθήσουν. "Ἐκαστος γίνεται ἵπποτης τῆς πίστεως μόνος πρὸ τοῦ Θεοῦ· ἐν ἐναντίᾳ περιπτώσει δὲν εἶναι ἵπποτης⁵.

Τοιοῦτος ἀληθῆς ἵπποτης τῆς πίστεως, διὰ τοῦτο ἀπεκλήθη καὶ πατήρ αὐτῆς, ὑπῆρξεν δὲ Ἀβραάμ. Ἔν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ καὶ εἰδικώτερον εἰς τὴν ἀπόφασιν αὐτοῦ, δπως θυσιάσῃ τὸν Ἰσαὰκ ὑπακούων εἰς τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, δὲν θυσιάστοις τὴν ὑπερπήδησιν τῆς γενικῆς ἡθικῆς — τοῦ ἡθικοῦ — τὴν ἀναστολήν, τὴν «ὑποκατάστασιν» αὐτῆς· δὲν ἡρωίσμος τοῦ Ἀβραάμ συνίσταται εἰς τὸ διὰ οὗτος δὲν λαμβάνει δπ' ὅφει τὸ γενικῶς ἴσχυον ἐν τῇ ἡθικῇ, ἀλλὰ πρὸ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ὑψοῦται ὑπὲρ αὐτήν, διέτι πιστεύει εἰς τὸ παράδοξον, διὰ δὲ Εἰς ἔσταται ὑψηλότερον τοῦ γενικοῦ⁶. Τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἀναφέρεται ται μόνον εἰς τὸν "Ἐνα τοῦτον, δὲποῖος ἐν τῇ ὑπακοῇ αὐτοῦ πρὸς τὸν Θεὸν ἀπαλλάσσεται τῆς ὑποχρεώσεως ὑποταγῆς εἰς τοὺς ἴσχυοντας νόμους τῆς γενικό-

1. «Ἐν τῇ ἀγάπῃ πρὸς τὸν Θεὸν ἐκφράζεται καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον.... οὕτως δὲν ἀπόλυτος ἐγωῖσμός — ἐγὼ μόνος ἀπέναντι τοῦ Θεοῦ — μεταβάλλεται εἰς προσφορὰν τοῦ ἀειτοῦ μου» (III, 64).

2. «Οἱ ἀληθῆς ἵπποτης τῆς πίστεως εἶναι ἔκεινος, ὅστις εἰς τὴν ἔρημιαν τῆς Ὑφηλίου δὲν ἀκούει ποτὲ μίαν ἀνθρωπίνην φωνὴν, ἀλλ᾽ ἔρημος καὶ μόνος μὲ τὴν φρικτὴν εὔθυνην τοῦ βαδίζει διὸ μέσου τῆς ζωῆς» (II, 73). «Ἡ συντροφιά καὶ ἡ παρέα εἰς τὰς περιοχὰς ταύτας εἶναι ἀδιανόητος» (III, 64).

3. «Ἡ διήγησις περὶ τοῦ Ἀβραάμ περιέχει μίαν τοισύτην ὑποκατάστασιν τοῦ ἡθικοῦ («Suspension des Ethischen»)... τοῦτο εἶναι τὸ ἀνόητον, διὰ αὐτὸς δὲ Εἰς ἔσταται ὑψηλότερον τοῦ γενικοῦ» (III, 50). Πρέπει νὰ προσέξωμεν, διὰ δὲν γράφει ὑποκατάστασις τῆς ἡθικῆς ἀλλὰ τοῦ ἡθικοῦ, ἥτοι τοῦ ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ὡς ἄκρου ἀγαθοῦ ἴσχυοντος ἐν τῇ ἡθικῇ «Τὸ ἡθικὸν τοῦτο τέλος» — δηλαδὴ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ — ἀνπέρκειται τῆς ἡθικῆς καὶ ὑποκατάστατη τὸ ἡθικὸν ἀγαθόν» (III, 53).

κότητος. 'Ο 'Αβραάμ είναι ἔτοιμος νὰ γίνῃ ὁ φρικτότερος παιδοκτόνος. 'Η Ισχύουσα ἡθικὴ θὰ τὸν καταδικάσῃ· ἐκεῖνος δύμας προχωρεῖ πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ. Δὲν είναι ὁ τραγικὸς ἥρως τοῦ κόσμου, ἀλλ' ὁ κατ' ἔξοχὴν πιστός. «'Ο τραγικὸς ἥρως παραμένει πάντοτε ἐντὸς τῶν δρίων τοῦ ἡθικοῦ. 'Ὕποβιβάζει τὰς σχέσεις μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ εἰς ἐν συναίσθημα, τὸ δόποιον ἔχει τὴν διαλεκτικὴν του ἐν τῇ σχέσει αὐτοῦ πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς ἡθικότητος. Οὕτω δὲν δύναται νὰ γίνῃ λόγος ἐνταῦθα περὶ τελεολογικῆς ὑποκαταστάσεως τοῦ ἡθικοῦ ἀγαθοῦ.... 'Ο ἥρως είναι μέγας ἐνεκα τῆς ἡθικῆς του ἀρετῆς, ὁ 'Αβραάμ δύμας είναι μέγας ἐνεκα τῆς καθαρᾶς προσωπικῆς ἀρετῆς του. 'Η πρᾶξις του γίνεται χάριν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, τὸ δόποιον δύμας συμπίπτει ἀπολύτως μετὰ τοῦ ἴδιου θελήματος. Χάριν τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ πράττει τοῦτο, διότι δὲ Ζητεῖ αὐτὴν τὴν ἀπόδειξιν τῆς πίστεώς του. Χάριν δύμας καὶ τοῦ ἴδιου του θελήματος πράττει τοῦτο διὰ νὰ παράσχῃ οὕτω τὴν ἀπόδειξιν ταύτην» (III, 53).

Η σπουδαιοτάτη σημασία τῆς τοιαύτης ὑποκαταστάσεως τοῦ ἡθικοῦ ἐνέχει καὶ κίνδυνον μονώσεως τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατ' οὓσιαν μηδενιστικὰς τάσεις πρὸς τὴν παραδεδεγμένην καὶ καθολικῶς Ισχύουσαν ἡθικήν. 'Ο Κ. ἀντιλαμβάνεται τοῦτο καὶ σπεύδει νὰ θέσῃ ὁ ἴδιος τὸ ἐρώτημα: «πῶς ὑπάρχει ὁ Εἶς καὶ μόνος μετὰ τὴν ὑποκατάστασιν τῆς ἡθικῆς;» «'Ὕπάρχει — ἀπαντᾷ — ως ὁ Εἶς ἐναντίον τοῦ γενικοῦ.... Τὸ ἡθικὸν είναι τὸ γενικὸν καὶ ως τοιοῦτον ἐναντίον τοῦ Θείου» (III, 61)¹.

Μὴ σπεύσωμεν εἰς κρίσεις, ἀπομονώνοντες τὴν βαρυτάτην πράγματι αὐτὴν φράσιν. Τὸ ἡθικὸν — δὲν γράφει ἡ ἡθικὴ — ἐκλαμβάνεται ἐνταῦθα ως τὸ ἔγκοσμίως κοινῶς ἀναγνωριζόμενον καὶ ἀπέναντι τούτου τίθεται τὸ συγκεκριμένον θέλημα τοῦ Θεοῦ. Μὴ λησμονῶμεν, δτι δοκιμάζεται ἡ πίστις τοῦ 'Αβραάμ. Τὸ ἐρώτημα, τὸ δόποιον συνοδεύει ως διαρκῆς προτροπὴ τὴν σκέψιν τοῦ Κ. ὑπάρχει καὶ κυρίως τίθεται ἐδῶ: «ἢ τὸ θνήτον ἢ τὸ ἄλλο» (entweder-oder) καὶ ἡ προτίμησις τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ δὲν ἐπιδέχεται οὐδένας ἔγκοσμιον συμβιβασμόν. 'Ο Θεός, τρόπον τινά, διαιλεῖ πρὸς τὸν Πατριάρχην τῶν Ἰσραηλιτῶν: «'Αβραάμ! 'Ο Κόσμος θεωρεῖ τοῦτο ὀρθόν: νὰ ἀγαπᾶς τὸ παιδί σου, ἐγὼ δὲ διατάσσω νὰ τὸ θυσιάσῃς εἰς ἐμέ, καὶ νὰ γίνῃς δολοφόνος μὲν διὰ τὸν κόσμον, ὑπάκοος δὲ ἐμοῦ». Καὶ δ 'Αβραάμ δὲν διστάζει. 'Οδεύει μετὰ τοῦ 'Ισαὰκ πρὸς

1. Διαχρίνει δ 'Κ. μεταξὺ Sittlichkeit (ἡθικὴ κοινῶς Ισχύουσα ἐκ τοῦ Sitten=θεμον) καὶ Ethik, ἐνοῶν τὴν καθαρὰν καὶ ἀνεξάρτητον τῆς κοινῆς ἀντιλήψεως ἡθικήν. 'Η Sittlichkeit είναι ἡ ἡθικὴ τοῦ τραγικοῦ ἥρως καὶ ἡ Ethik, ἡ διότι τοῦ 'Αβραάμ διὰ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ὑποκαθισταμένη ἐννοια τοῦ ἀντροῦ ἀγαθοῦ. 'Η φράσις του: «Von dem Ethischen in der Bedeutung des Sittlichen kann gar nicht die Rede sein» (II, 53) μαρτυρεῖ σαφῶς περὶ τῆς λεπτῆς, ἀλλὰ σπουδαίας ταύτης διαχρίσεως μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν. Πάντοτε ἡ ἐλληνικὴ λέξις ἔχει διὰ τὸν Κ.. τὴν βαθυτέραν ἐννοιαν, δημοκρατικὴν καὶ ἀνωτέρω εἴδομεν εἰς τὴν διάκρισιν μεταξύ Denken καὶ Skepsis.

τὸ μέρος τοῦ ἐγκλήματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν τόπον τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς. Ἡ σιωπὴ του εἶναι τὸ χαρακτηριστικώτερον γνώρισμα αὐτοῦ ὡς ἵπποτου τῆς πίστεως. Τὸ ἥθικὸν εἶναι τὸ ἔξωτερικευδμενον, τὸ ἐφαρμοζόμενον ὑπὸ παντὸς ἀνθρώπου ὡς κοινὴ ἐντολὴ καὶ ὡς τοιοῦτον διαδηλούμενον καὶ ἀποκαλυπτόμενον ἐν τῇ κοινωνικῇ συμβιώσει· ἀλλ' ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ εἶναι προσωπικὴ μόνον κλῆσις, τὴν ὅποιαν δὲν αἰσθάνεται ὁ πλησίον. Σιωπὴ δὲ Ἀβραὰμ. Πρὸς τί νὰ ὅμιλήσῃ; Οἱ ἄλλοι, οἱ ὅποιοι θὰ ἀκούσουν τὴν τρομεράν του ἀπόφασιν, οἱ ἵπποται ἀπλῶς τῆς ἥθικῆς, οἱ ὅποιοι δὲν εὑρίσκονται εἰς διαρκῆ προσωπικὸν διάλογον μετὰ τοῦ Θεοῦ, θὰ σπεύσουν νὰ ἀποτρέψουν αὐτὸν ἀπὸ τὴν τρομεράν ἐκτέλεσιν τῆς ἐντολῆς. Σιωπὴ δὲ καλὸς Ἀβραὰμ, δὲ ὅποιος διὰ τῆς θείας ἐντολῆς ὑφείλει νὰ μεταβληθῇ εἰς τὸν σκληρότερον κακοῦργον, διέτεινες ἀληθής ἵπποτης τῆς πίστεως πρέπει νὰ μείνῃ ἔρημος ἀπὸ πᾶσαν ἐγκόσμιον σχέσιν, πᾶσα συνομιλία του μετὰ τοῦ κόσμου νὰ σταματήσῃ, πᾶσας φίλιμορος νὰ ἀνασταλῇ, διὰ νὰ ἀκουσθῇ μόνον ἡ βρυντώδης, ἀλλ' ἀνύπαρκτος διὰ τὸν κόσμον φωνὴ τοῦ Θεοῦ, τὴν ὅποιαν μόνον αὐτὸς ἀκούει, διέτειναι προσωπικὴ κλῆσις μὴ δυναμένη νὰ μεταβιβασθῇ εἰς ἄλλον. Ἡ σιωπὴ τοῦ Ἀβραὰμ πρὸς τὸν κόσμον φέρει συγχρόνως καὶ εἰρωνικὸν χαρακτῆρα. Όμιλει μόνον μετὰ τοῦ ἀθώου θύματος, ἀλλὰ δὲν ψεύδεται εἰς τὸν Ἰσαὰκ ἀπαντῶν εἰς τὴν ἐρώτησιν αὐτοῦ «ποῦ πηγαίνομεν;» διὰ τοῦ «δὲν γνωρίζω». Τοῦτο θὰ ἥτο ψεῦδος. Δὲν δύναται νὰ εἴπῃ τι, διέτεινο, τὸ ὅποιον γνωρίζει εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔξωτερικευθῇ. Ἀπαντᾷ λοιπόν: «Ο Θεὸς διψεῖται ἐαυτῷ πρόβατον εἰς ὄλοκάρπωσιν, τέκνον» (Γεν. 22, 8). Ἡ ἀπάντησις εἶναι εἰρωνική» (III, 10). Εἶναι ἀληθής, ἀλλὰ μὴ ὠλοκληρωμένη.

Ἡ σιωπὴ κατὰ ταῦτα εἶναι ἡ καλυτέρα ἀπάντησις εἰς τὸν κόσμον, διαν δὲνθρωπος ὑπακούη εἰς τὸ πάραδοξον θέλημα τοῦ Θεοῦ. Ἡ σιωπὴ εἶναι, δημος καὶ ὁ Κύριος κατέδειξε διὰ τῆς στάσεώς του ἀπέναντι τοῦ Πιλάτου, ἡ καλυτέρα ἔχφρασις τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ζώσης προσωπικῆς σχέσεως μετὰ τοῦ Θεοῦ¹. Ἡ ἀγάπη τοῦ Ἀβραὰμ πρὸς τὸν Ἰσαὰκ δὲν μεταβάλλεται εἰς μῆσος ἐναντίον αὐτοῦ διὰ τῆς ἐντολῆς τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἀντιθέτως διὰ ταύτης ἐνδυναμούται ἔτι περισσότερον. Παρεμβάλλεται διμως τώρα ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Ποία ἔκ τῶν δύο ἡ προτιμητέα; Ὁ ἵπποτης τῆς πίστεως δὲν πρέπει νὰ σκεφθῇ οὐδὲπι στιγμήν. Ἡ σύγκρισις μεταξὺ τῶν δύο εἶναι ἀτοπος. Ἡ μία εἶναι ἀγάπη κτήσεως ἐγκοσμίου καὶ σχετικοῦ καὶ ἡ ἄλλη εἶναι ἀπόφασις ὑπακοῆς πρὸς σωτηρίαν. Ο Θεὸς δὲν ἀνέχεται ἀγάπην τοῦ ἀνθρώπου μεγαλυτέραν πρὸς τι ἐγκόσμιον ἀπὸ τῆς πρὸς Αὐτόν. Παρεμβάλλεται ὡς ζηλότυπος καὶ δοκιμάζει τὴν πίστιν διὰ τῆς προβολῆς τοῦ διλήμματος. Ποίαν ἔκ τῶν δύο; Ἀκριβῶς ἡ

1. «Ἡ σιωπὴ εἶναι τὸ δαιμονικόν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ τὸ Θεῖον δι' ἐκεῖνον, διατεις εἰσέρχεται εἰς τοιωτὴν ἀπόλυτον σχέσιν μεθ' ἐαυτοῦ, ἵνα διὰ τῆς σιωπῆς μόνος ὑποφέρῃ τὸ πάραδοξον» (III, 93).

ὑπερβολική ἀγάπη τοῦ Ἀβραὰμ πρὸς τὸν Ἰσαὰκ προκαλεῖ τὴν παρέμβασιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀγάπη ὅμως τοῦ Θεοῦ φονεύει διὰ νὰ χαρίσῃ νέαν, ἀνωτέραν ζωὴν καὶ κάμπτεται εἰς τὴν ἀπόφασίν της, ὅταν ὁ ἀνθρωπος δοκιμασθῇ ἐν τῇ σταθερότητι τῆς πίστεώς του καὶ ἔξελθῃ τῆς δοκιμασίας νικητής ὡς ἵπποτης αὐτῆς. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν κόσμον δὲν καταργεῖται, ἀλλὰ πρέπει νὰ δοκιμασθῇ κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ παραδόξῳ ἀγάπῃ τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ μεταβληθῇ πλέον εἰς σχετικὴν καὶ δευτερεύουσαν ἔμπροσθεν τῆς τοιαύτης πρὸς τὸ Ἀπόλυτον. Καὶ οὕτως ὁ Ἀβραὰμ ἔλαβε πάλιν τὸν Ἰσαὰκ καὶ ὁ Ἰὼβ πάντα τὰ πρὸς στιγμὴν ἀπολεσθέντα ἀγαθό του¹.

Μεταξὺ ἡθικῆς καὶ θρησκευτικῆς σφαίρας.
 ‘Η μποκατάστασις τῆς ἡθικῆς διὰ τῆς παρεμβάσεως τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ ἀπευθυνομένου πρὸς ἕκαστον ὑποκείμενον κεχωρισμένως εἶναι τὸ παράδοξον, τὸ ὅποιον ὁδηγεῖ εἰς τὴν κατ' ἔξοχὴν σφαῖραν τῆς ὑπάρξεως: τὴν θρησκευτικήν.
 ‘Ἡ ἡθικὴ κινεῖται ἥδη ἐντὸς τοῦ θρησκευτικοῦ χώρου, διότι δὲν εἶναι κατ' ἀρχὴν τήρησις ἐντολῶν ἢ συμμόρφωσις πρὸς καθολικὰς ἐπιταγάς, ἀλλὰ προσωπικὸς μετὰ τοῦ Θεοῦ διάλογος. Ἡ συγκεκριμένη αὕτη σχέσις τοῦ θείου ‘Ἐγὼ μετὰ τοῦ ἀνθρωπίνου Σὺ θέτει τὸ ὑποκείμενον ὑψηλότερον τοῦ συνόλου καὶ τῶν νόμων, οἵτινες διέπουν τοῦτο. Ἡ πρόκρισις αὕτη τοῦ προσώπου, τοῦ ‘Ἐνδεικτὸς τὸ σύνολον εἶναι ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀληθοῦς καὶ ἐνθέου ἡθικῆς καὶ ἡ ἀσφαλῆς, ἀλλὰ τραγικὴ ὁδὸς πρὸς τὴν ζῶσαν καὶ ἐνεργὸν θρησκευτικὴν πίστιν. Ἡ ὁδὸς εἶναι τραγική, διότι ἵνα βαδίσῃ τις ταύτην πρέπει νὰ μείνῃ μόνος πρὸ τοῦ Θεοῦ. Ἡ μόνωσις εἶναι καθῆκον πολὺ βαρὺ διὰ τὸν κοινωνικὸν ἀνθρώπον, ὅστις ἐπιζητεῖ τὴν ἐν παντὶ τρόπῳ προστασίαν αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ καὶ ἐν τῇ ἀσφαλείᾳ τῶν νόμων. Ὁ ἀποχωρισμὸς τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὸ σύνολον εἶναι δύσυνηρός, διότι ἐν τῇ πρὸ τοῦ Θεοῦ μονώσει καταπαύει ἡ ψευδὴς ἀληθοβοήθεια καὶ τὴν θέσιν αὐτῆς καταλαμβάνει ἡ προσωπικὴ εὐθύνη πρὸ τοῦ ἀνωτέρου προορισμοῦ. Ἡ ὑπαρξίας τίθεται ἐν τῇ πραγματικῇ αὐτῇς καταστάσει μόνον ἐν τῇ μονώσει, διότι ἐν αὐτῇ περιπίπτει εἰς τὴν ἀπελπισίαν καὶ ζητεῖ τὴν ἐλπίδα διὰ τῆς ἐνοράσεως τοῦ θείου.

1. ‘Οὗτος ἡθέλησεν ἐν τῷ προσώπῳ τῆς Regina νὰ μιμηθῇ τὴν θυσίαν τοῦ Ἀβραὰμ, ἀλλὰ μὴ ἀπαλλαγεῖς τῆς παρουσίας αὐτῆς ἀντελήφθη, διὰ ὃ Θεὸς δὲν θὰ τὴν ἐπέστρεφεν εἰς αὐτὸν ὃς τὸν Ἰσαὰκ καὶ ἡσθάνθη οὕτω τὴν τακεινότητά του ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς τῆς πίστεως. Πόσον δλίγον ἀντελαμβάνετο ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον εἶχε τόσον ἀπολύτως ἐνοήσει ἐκεῖνος, τὴν ἀντίθεσιν δηλαδὴ μεταξὺ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ κόσμου!....

‘Ἡ ἐπίγνωσις αὐτὴ ἦτο, λίσως, καὶ τὸ τραγικὸν ἀλλ’ εὐγενές μυστικόν, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν ὄμοιογίαν του ἔφερε μεθ’ ἑαυτοῦ μέχρι τοῦ τάφου. Γράφει πρὸς τὸν ἀναγνώστην του: «Σὺ ἐπίσης ἀναμφιβόλως φέρεις ἐντὸς τῆς ὑπάρξεώς σου ἐν μυστικόν, τὸ ὅποιον αἰσθάνεσαι, διὰ εἶναι πολὺ πολύτιμον καὶ δὲν δύνασαι νᾶ τὸ μεταδώσῃς εἰς ἄλλον» (‘Ημερολόγιον παρὰ J. Wahl «Études Kierkegaardgiennes σ. 111»). ἀλλ’ εἰς ἕτερον ἔργον του παρατηρεῖ: «τίποτε δὲν εἶναι τόσον γοητευτικόν, δύσον τὸ νὰ πλέκῃς τὴν ζωὴν σου ἐπάνω εἰς διὰ εὐγενές μυστικόν» (IV, 9).

«'Η ἀσθένεια πρὸς θάνατον'¹» εἶναι τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν ὅλων τῶν θυητῶν. Τὸ μικρόβιον τῆς ἀπελπισίας πλήσσει πάντας δὲνευ διακρίσεως. Ὑπάρχει δύμως ἀπελπισία ἀσυνείδητος καὶ συνειδητή, καταστρεπτικὴ καὶ εὐεργετική, ναρκωτικὴ καὶ διεγερτική, πρὸς ἀπώλειαν καὶ πρὸς σωτηρίαν. 'Η ὑγεία ἐν τῇ πνευματικῇ ὑποστάσει τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀνύπαρκτος. Νοσηλευόμεθα πάντες εἰς τὸ σανατόριον τῶν ἀπηλπισμένων, ἀκολουθοῦντες, ὅλος μὲν κατευναστικήν, ἀλλὰ ψευδῆ πρὸς τὰ χείρων ὄδηγονσαν θεραπείαν διὰ τῆς αἰσιοδοντικήν, ἀλλὰς ψευδῆ πρὸς τὰ χείρων ὄδηγονσαν θεραπείαν διὰ τῆς βαθείας, ἡ ὅποια εἴσιας τοῦ κόσμου τούτου, ἀλλος δὲ διεγερτικήν καὶ δύσυνηράν τοιαύτην, ἡ ὅποια ὑπερνικᾷ τὴν ἀσθένειαν διὰ τῆς ίδιας αὐτῆς ἀσθένειας, μὴ δεχομένη οὐδὲν καταπραύντυκὸν φάρμακον, προσφερόμενον ὑπὸ τῶν ἐγκοσμίων συνταγῶν². 'Η ἀπελπισία ὡς καθολικὴ καὶ ἀναπόφευκτος πραγματικότης ἐμφανίζεται ὑπὸ τρεῖς δύψεις. 'Ο ἀνθρώπος πρῶτον ἀπελπίζεται, διότι δὲν ἔχει συνείδησιν τῆς βαθείας ἀπελπισίας του, νομίζων, ὅτι δὲν εἶναι ἀπηλπισμένος³, δεύτερον ἀπελπίζεται, διότι δὲν θέλει νὰ μείνῃ αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ καὶ μόνος πρὸ τοῦ Θεοῦ μακρὰν πάσης ψευδαισθήσεως περὶ ὑπερβάσεως τῆς ἀπελπισίας διὰ τῆς μαζικῆς συμβιώσεως καὶ τρίτον ἀπελπίζεται, διότι ἀντιλαμβάνεται, ὅτι πρέπει νὰ μείνῃ μόνος πρὸ τοῦ Θεοῦ καὶ καθ' ἑαυτόν, στερούμενος οὕτω τῆς ψευδοῦς ἔστω παρηγορίας τῆς μετὰ τοῦ ὅλου συμβιώσεως.

Δὲν ὑπάρχει κατὰ ταῦτα σωτηρία ἀπὸ τῆς ἀπελπισίας⁴ καὶ τοῦτο συμβαίνει, διότι ὁ ἀνθρώπος εἶναι αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν πολέτης δύο κόσμων. Διότι ἡ ὑπαρξίας αὐτοῦ εἶναι «σύνθετος ἐκ χρονικοῦ καὶ αἰωνίου» (VIII, 28). Τοῦτο σημαίνει σχέσιν· ἀλλ' ἡ σχέσις αὗτη συνιστᾶ τὴν οὐσίαν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι αὕτη αὕτη ἡ ἐλευθερία, διότι προβάλλει πρὸ τοῦ ἀνθρώπου τὸ δίλημμα τῆς ἐν ἀπολύτῳ ἐλευθερίᾳ ἐκλογῆς μεταξὺ τῶν δύο· ἀλλ' ἐνῷ ἐκλέγει τις τὴν πρώτην, ἡ δευτέρα ρίπτει εἰς ἀπελπισίαν καὶ τὰνάπαλιν. Τὸ δρᾶμα εἶναι, ὅτι δὲν δύναται τις νὰ μὴ ἐκλέξῃ, διότι ἡ πρὸς τὸ αἰώνιον φορὰ τῆς ὑπάρξεως εἶναι ἡ ἀνωτέρα δυνατότης αὐτῆς, ἐνῷ ἡ πρὸς τὸ χρονικὸν εἶναι ἡ ἀναπόφευκτος ἀναγκαῖοτης. Οὕτως ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία παρουσιάζεται ὡς συνδυασμὸς δύο ἀντιθέτων κινήσεων τῆς αὐτῆς ὑπάρξεως καθ' ἑαυτήν, κινήσεων, αἱ ὅποιαι καταστρέφουν πᾶσαν σταθεράν ἀντίληψιν περὶ ὑπάρξεως καὶ ὄδηγοῦν εἰς βίωσιν ἀντιφατικῆς καθ' ἑαυτήν ἐλευθερίας⁵.

1. Πρβλ. τὸ περίφημον τοῦτο (καὶ ἡμᾶς ἐπιτυχέστερον ἐξ ὅλων) ἔργον τοῦ Δανοῦ φιλοσόφου: «Krankheit zum Tode». Entwicklung zur Erbauung und Erweckung, 1849.

2. 'Ο W. Rittenbeck δίδει τὴν ἔξηγησιν τοῦ πῶς ἡ ἀπελπισία γίνεται εὐεργετικὴ ἀσθένεια. 'Η ἀπελπισία δὲν ὄδηγει δὲνευ ἑτέρου εἰς τὴν ἡθικήν. Μόνον τότε ἡ ἀπελπισία γίνεται μετάβασις πρὸς τὴν ἡθικήν, ὅταν ἡ ἀπελπισία αὕτη ἔχει ἐλευθέρως ἐκλεγῆ» («Søren Kierkegaard, der christliche Donker und sein Werk». Berlin 1920, σ. 162).

3. «Ἐν εἴδος ἀπελπισίας εἶναι νὰ μὴ αἰσθάνεσαι ἀπηλπισμένος» (VIII, 10).

4. «Τὸ Ἐγώ εἶναι σύνθετον ἐκ τοῦ ἀπελρου καὶ τοῦ πεπερασμένου. 'Η τοιαύτη σύνθετος δύμως εἶναι μία σχέσις καὶ ἑαυτήν. Αὕτη ἀκριβῶς εἶναι ἡ ἐλευθερία. Τὸ Ἐγώ εἶναι ἐλευθερία, ἀλλ' ἐλευθερία εἶναι τὸ διαλεκτικὸν ἔντος τῶν κάτηγοριῶν: δυνατότης καὶ ἀναγκαιότης» (VIII, 28).